

VIII глава

ШУМАДИЈСКИ
ПАРТИЗАНИ БРАНЕ
ПРИЛАЗЕ УЖИЧКОЈ
РЕПУБЛИЦИ

НЕПРИЈАТЕЉ ПРЕГРУПИШЕ СНАГЕ ЗА ДРУГУ ЕТАПУ ОПЕРАЦИЈЕ

Двадесет шестог октобра генерал Штал је добио кратку борбену заповест генерала Бемеа којом је 14. дивизији био постављен задатак да на територији северно од планине Рудника ликвидира партизанске снаге а затим заузме варошицу Рудник и на Руднику створи повољне услове за настављање офанзиве према централним областима слободне територије народно-ослободилачких снага. Истовремено му је наређено да предузме заштиту неких важних привредних објеката источно од Велике Мораве. Због тога је Штал морао цео свој 741. пук да и даље држи у долини Велике Мораве. За извршење добијеног задатка Штал је ангажовао 721. пук, 220. противоклопни дивизион и 660. артиљеријски дивизион. Број гарнизона остао је исти. Ударна снага Шталове дивизије се повећала. Али, Шталу су ипак била упућена ојачања. Поред Недићеве Колубарске групе одреда којом је командовао мајор Милан Калабић, стављен му је под непосредну команду УП одред Љотићевада којим је командовао адвокат Александар-Аца Лазаревић, из Горње Шаторње. Српски добровољачки корпус пуковника Мушицког предвиђено је да садејствује делом снага на правцу Крагујевац—Страгци—Рудник. Укупна јачина недићеваца, љотићеваца и Пећанчевих четника ангажованих по плану команданта 714. немачке дивизије била је мања него што се предвиђало у септембру. За садејство на десном Јфилу, предвиђено је да 704. немачка дивизија стави део својих снага под команду генерала Штала.

Шталу је наређено да са дејствима отпочне одмах. У Тополу је стигао и један ваздухопловни официр који је требало да позива авијацију са земунског аеродрома у циљу подршке Шталовим снагама. Ова дејства 714. дивизије била су повезана са дејствима 432. дивизије и 125. пука у Мачви, долини Колубаре и Тамнаве. Била је то „увертира“ за опиггу офанзиву коју је припремао Беме.

Штал је исте вечери, заједно са мајором Функеом, донео одлуку за дејство, а већ сутрадан у његов штаб су стигли команданти свих јединица. Сваком од њих Штал је поставио конкретан задатак.

Недићевом мајору наређено је да са својом групацијом крене као претходница целокупних снага. Његов задатак био је да се прво обрачуна са 2. батаљоном шумадијског одреда и „очиети“ територију северно од Аранђеловца (рејон колубарских рудника), а затим Качер. Прва етапа ове операције требало је да се заврши заузкмањем Рудника.

Аца Лазаревић са својом „политичком“ војском требало је да дејствује у Горњој Јасеници, коју је иначе добро познавао. Његов задатак је био да на основном правцу у зони Шталове дивизије, Топола—Рудник, дејствује као претходница. Његово дејство требало је да отпочне нешто касније, пошто партизанске снаге буду потиснуте јужније од линије Букуља—Венчац. Тада је Лазаревић требало брзо да се пробије и заузме Рудник и ту сачека Немце.

Намера Немаца била је јасна. Требало је квислиншку војску искористити као штит, помоћу којег исцрпети партизана у вишедневним борбама, а затим би кренули батаљони 714. дивизије и задали партизанима коначни ударац. Штал је извршио упоређивање својих снага и снага противничке стране. Функе му је донео тачан греглед. Под Шталовом командом налазило се: 1 500 квислиншких војника, 4 000 немачких, затим осам хаубица, три тенка и четрфи оклопна аутомобила, много минобацача и митраљеза. Официр за везу из ваздухопловног пука саопштио је да ће Шталову дивизију подржавати 6 лаких бомбардера, базираних на земунском аеродрому. Ово је била јака војничка снага у поређењу са око 700 партизана. Штал је био сигуран да ће задатак моћи да изврши брзо и успешно. Сматрао је да ће најдаље кроз три дана моћи да извести вишу команду о разбијању снага Првог шумадијског одреда и заузимању Рудника.

У штабу Првог шумадијског одреда ништа се није знало о овим припремама Немаца. Из Тополе је само јављено да су на Оплепац стигли љотићевски, недићевски и четнички официри. То је било све. На основу таквог обавештења могле су се правити различите претпоставке.

Чича Илић, који је сада командовао одредом, није мењао распоред батаљона. Према упутствима која му је дао Благојевић при одласку, 3. батаљона остао је и даље на просторији Винча — Шаторња — Брезовица да би затварао комуникацију која води ка Руднику. Први батаљон је задржан на подручју Страгара и Влакче са задатком да напада интернационалну комуникацију. Други батаљон је остао у колубарском рударском базену да би ликвидирао мање немачке гарнизоне северно од Лазареваца.

БОРБА У ЈУНКОВЦУ

После борбе у Белановици у којој је и Калабићева Колубарска група претрпела знатне губитке, Недић је упутио у Колубару свој новоформиран одред који је 24. октобра стигао у Вреоце. Недићевци су ојачали немачке посаде у Колубари, а неке заменили. Из Јунковца је 3. батал>он 721. немачког пука повукао своје људство и на њихово место су дошли недићевци.

Када је сазнао за ову промену, штаб 2. батаљона је одлучио да нападне Јунковац. Командант Душан Вукотић Уча сматрао је да ће се лакше обрачунати са недићевцима него са Немцима, без обзира што је наместо тридесет Немаца стигло преко сто недићеваца. Према обавештењима рудара Уча је закључио да се у широј околини налази неколико стотина недићеваца, али томе није придавао неку нарочиту

важност. Претпостављао је да ће ови вероватно заменити Немце који ће можда отићи на Источни фронт, јер се у то време народу најчешће тако и објашњавала улога ове војске. Али овако површно гледање на промене у противничком табору коштало је скупо батаљон.

Двадесет седмог октобра Уча је у договору са осталим члановима штаба одлучио да истог дана нападне недићевски гарнизон. Он је имао 350 бораца, а недићеваца је било нешто више од сто. Према неким информацијама, недићевци нису били расположени да се упорно боре и брзо ће се предати. Штаб батаљона на Никчевићеве четнике није ни рачунао. Сматрао је да ће се држати неутрално.

Батаљон је кренуо пред вече истог дана у правцу рудника у Јунковцу у намери да га опколи и ликвидира недићевски гарнизон.

Али ситуација није била таква како је оценио штаб батаљона. Недићевски командант Калабић показао се далеко довитљивијим и лукавијим него што се могло очекивати. И он је имао свој план за уништавање партизана.

Калабић се такође темељно припремао за борбу против 2. батаљона. Он је претпостављао да ће партизани одмах по напуштању блокаде Лазареваца отпочети напад на гарнизоне у колубарском басену. Са овим су рачунали и Немци те су извршили обимне радове на утврђивању и снабдевању свих гарнизона храном и муницијом. Калабићу је изгледало логично да ће партизани прво да нападну Јунковац где се налазила једна његове чета и одоод Никчевићевих четника, како због тога ипак је Јунковац био периферијски гарнизон у овом басену, тако и због вероватног убеђења да ће партизани мислити да се недићевци још нису довољно снашли и упознали са околином, што са Немцима није био случај. Напад 2. батаљона на Јунковац Калабић је намеравао да претвори у његово сопствено уништење и за то је сковао паклени план. Два „рудара“ из Јунковца, које је Специјална полиција из Београда упутила овамо још раније као своје агенте, Калабић је послао у Даросаву ради ширења дезинформација, јер су тамо најчешће свраћале чете 2. батаљона. Ова два агента стигла су у Даросаву одмах по доласку Немаца у Јунковац. Причали су како недићевци злостављају „напредне“ рударе и како они нису могли да издрже терор те су побегли. У одред се нису јављали. Говорили су да су „престари за ратовање“ и да **Мораћу** децу хлебом да гојевају. Командант 2. батаљона их је саслушао. Нису му се учинили сумњивим. Они су га и „информисали“ о томе како су недићевци неоорганизована банда која само тужи и која ће се слабо борити. Ово је још више учврстило намеру штаба батаљона да што пре нападне Јунковац.

Ова два агента могли су да прате сваки покрет батаљона. А када се батаљон упутио из Даросаве према Јунковцу, одјурили су и известили Калабића. Калабић је даље радио врло брзо и смишљено. Он је већ увече 26. октобра читав одред довео у Јунковац и распоредио га по кућама. Око села је поставио страже и забранио сељацима излазак. Желео је да распоред одреда сачува у тајности. Чету, која се и раније налазила у Јунковцу, извео је на косу Стублине јужно од села и распоредио је за борбу. Са овом четом кренула је и главнина Никчевићевих четника. Калабић је заправо и натерао Никчевића да се коначно

активира ако жели да прима плату за себе и своје четнике. Претпостављао је да ће партизани приликом свог подилажења руднику морати да дођу путем који је водио испод косе, а да ће се развити за борбу тек на њеним северним падинама. Недићевци и четници који су се налазили на коси били су развијени дуж ње — бочно према путу, а само ман>! део постављен је фронтално.

Други батаљон је пошао путем. Али, како је услед кише пут био јако блатњав, колона батаљона кретала се преко њива западно од пута, односно између пута и косе на којој су се налазили недићевци и четници. На око 100 метара испред чела колоне кретала се патрола од три борца са једним пушкомитралезом.

Сто педесет метара западно од колоне лежао је непријатељски стрељачки строј. Калабић је посматрао покрет 2. батаљона. Користећи се маглом и кгаиом, недићевци су успели да направе заседу патроли и да је савладају без употребе ватреног оружја, тако да је сада највећи део колоне, не слутећи ништа, дошао испод косе. Никчевић, који је командовао овом групом, наредио је отварање ватре дуж целе колоне. С обзиром да је одстојање било мало и да је ватра отворена изненада, резултат овог изненадног ватреног удара био је око петнаест мртвих и рањених бораца 2. батаљона. Борци су се бацили на влажну земљу и прихватили борбу. Били су у неповољнијем положају од непријатеља. Никаких заклона није било. Неки су покушали да се повуку према путу и тамо нађу заклон. Заменик комесара баталона Веља Герасимовић, са зачеља колоне, са групом бораца из 5. чете кренуо је на јуриш према коси да збаци недићевце с ње. Али напор је био узалудан. Непријатељска ватра била је сувише густа да би се кроз њу могло пробити. Веља Герасимовић је пао на челу групе покошен митраљезом. Пало је око њега још неколико бораца. И поред великих губитака, баталон је издржао почетни непријатељски удар. Пушкомитраљезац Енглеz, звани Ђока, легао је иза једног жбуна и са хладнокрвношћу, својственом његовој нацији, почео да засипа непријатељски распоред прецизном ватром.

Непријатељева ватра је ослабила на десном крилу баталона. То је искористио командир 4. чете и са групом бораца енергично јурнуо према коси. Енглеz је и даље тукао и врло ефикасно подржао овај јуриш, па је 4. чета са врло мало губитака избила на северну падину косе и потиснула недићевце и четнике. Непријатељски стрељачки строј на коси почео је да се колеба. Али тада је наступио кобни момент за 2. батаљон. Калабић је већ био успео да развије цео одред и подиђе месту борбе у дугачком стрељачком строју, који се обавијао око распореда 2. батаљона у виду полукруга. Одјекнули су митраљески рафали иза леђа бораца. Ово је било ново изненађење.

— Опкољени смо! — чуо се један глас.

Командант баталона схватио је сву тежину ситуације, скочио је из заклона машући аутоматом и кренуо према непријатељу који му је долазио с леђа. Чете су кренуле за њим. Батаљон се окренуо фронтом на југоисток и јуришао на стрељачки строј недићеваца, који је наступао. Енглеz се дигао из свог заклона, и, корачајући у сусрет непријатељу, засипао га дугачким рафалима. Неколико недићеваца

пали су смртно погођени. Користећи ефекат митраљеске ватре, 5. чета је јурнула на недићевски стрељачки строј који је почео да се колеба, и, блиском ватром и бомбама, успела да се пробије са мало губитака. Али, 4. чета, која се делом налазила на коси, није могла да се одмах баци у противнапад, јер је требало сићи са косе. Тако се она нашла у зони жестоке унакрсне митраљеске ватре. Њени борци су јуначки јуришали и падали покошени ватром надмоћнијег непријатеља. Пао је и храбри Енглеz. На грудима му је остао митраљез без иједног метка у оквиру. Његов нераздвојни друг и земљак подигао га је на леђа и понео за четом која је јуришала. Чета је упала међу недићевце. Већ је био почео да се хвата мрак. Магла је постала још гушћа. Ништа се није видело. Недићевци и партизани су се тукли кундацима и рвали. Ножева је у 2. батаљону било мало. На једног партизана бацало се по пет недићеваца. Неки партизани били су живи похватани. Енглеz је носио свог мртвог друга. Ноге су му дубоко тонуле у расквашену земљу. Када је видео да је његова чета добрим делом уништена, спустио је тело друга на земљу и сео крај њега. Чекао је свршетак битке. Недићевци су га тако и нашли. Није хтео да проговори ни реч. Стрељали су га крај мртвог друга. Тако су завршили ова два храбра сина Британије. Заједно су се борили на Криту, заједно су побегли из немачког транспорта, заједно су се борили за слободу Шумадије и заједно умрли на њеној расквашеној земљи једне магловите октобарске вечери.

Шеста чета се пробила из обруча са много мање губитака од 4. чете, али на Стублинама и у долини потока Турија остало је око 20 мртвих бораца 2. батаљона, око 15 било је рањено, од којих је већина заробљена.

Калабић је своју иницијативу спровео до краја. Он је енергично наставио гоњење 2. батаљона дубоко у ноћ. Батаљон је успео да се коначно „одлепи“ од недићеваца тек на падинама Букуље и организује фронт према северу. Командант је пребројао људство. Од 350 бораца остало их је око две стотине. Услед изненадних и великих губитака, многе борце је захватила паника и деморализација. Повлачећи се испред недићеваца они су се изгубили у помрчини и отишли својим кућама. Сматрали су да је свему дошао крај.

Пораз 2. батаљона донекле је био ублажен дејством једне космајске чете која се те ноћи нашла у близини Јунковца. Космајци су сазнали за исход борбе тек када се драма одиграла и када се 2. батаљону није могло много помоћи. Командир космајске чете сазнао је од једног заробљеног четника да су недићевци и четници заробили већи број партизана и да се спремају да их предају Немцима у Лазаревцу. Он је решио да то спречи. У зору је са четом кренуо право на Јунковац и користећи одсуство недићеваца који су отгаили за 2. батаљоном према Букуљу, лако је савладао четничку посаду и опколио Никчевићеву кућу. Никчевића није било, али су Космајци повели са собом његовог седамнаестогодишњег сина као таоца, а жени рекли да ће јој сина стрељати ако четници предају партизане Немцима. Да

би спасио свог сина, Никчевић је тражио преговоре са Космајцима и пустио заробљене борце 2. батаљона, а Космајци су пустили његовог сина.¹⁸⁸

БОРБА У ВИНЧИ

Командант немачког 721. пука упутио је 31. октобра један свој батаљон и вод Недићеве жандармерије из Тополе у Винчу са задатком да нападну 9. чету за коју су Немци добили информације да се тамо налази. Неки њихов информатор обавестио их је да су партизани у школи. Командант немачког батаљона одлучио је да окруже шири рејон школе. Немци су променили тактику. Нису хтели да пођу рано рачнајући да ће се партизани, поучени искуством, у време најбоље обезбеђивати, те су негде око подне напустили Оплепац и кренули према Прокопу комуникацијом. Сеоске страже, које су се налазиле на северној ивици Винче, приметиле су приближавање Немаца и одмах известиле командира 9. чете. Али чета није била код школе, како су то Немци били обавештени, већ у југозападном делу села, званом Лајкова. Командир 9. чете Ђорђе Јовановић веровао је да су Немци поново кренули за Игаторњу па је одлучио да их сачека у заседи између Винче и Шаторње. Известио је Лабуда и тражио да му и 8. чета дође у помоћ.

Али, Немци су имали друге планове. На Прокоп је изашла само једна чета која је, у циљу обезбеђења акције, требало да поседне овај важан положај, а главне снаге су од Александровића кућа скренуле у Винчу у правцу школе. Немци су окружили шири рејон школе, а када тамо нису нашли никога, прикупили су се у школском дворишту да се одморе. Неколике патроле, у којима је било и по два-три жандарма, упутиле су се у село да се распитају за партизана и прикупе храну. По већ усталеном обичају, чим су сеоске страже најавиле долазак Немаца, народ је из села побегао према Руднику. Код кућа су остали старци и бабе са малом децом. Старци су се бунили и гласно протестовали. Жандарми су покушавали да их „уразуме“ ударцима кундака.

Девета чета је узалудно чекала да се појаве Немци. Када је командир обавештен да су Немци код школе, дигао је људство из заседе и кренуо у село да их нападне. Кад је стигао код сеоског гробља, развио је чету у стрељачки строј и пошао низ винограде према школи.

Немачки обезбеђујући делови спазили су стрељачки строј партизана још на источној ивици гробља — на удаљености од око четири стотина метара и алармирали главнину. Немци су истрчали на запад-

¹⁸⁸ У извештају Нелићеве команде жандармерисе од 1. новембра 1941 гоп. (док. бр. 2/3. кут. 51. архив ВИИ ЈНА) описана је борба у Јунковцу ИЗМРНУ Х одреда недићеваца и Никчевићевог одреда с једне стране и „260 комуниста“. У извештају се наводи да је „убијено“ 43 комуниста. 11 рањено а 6 заробљено који су олмах стрељани. Према записима партизана-учесника погинуло је 12 партизана а 6 их је заробљено и стрељано. У једном другом извештају Недићеве администрације наводи се да су у Јунковцу уРијена 52 партлизана. ррконструкцијом догађаја долази се до закључка да је погинуло око 20 бораца 2. батал>она а да их је око 15 заробљено. али воћину заробљених ослободио је Космајски одред.

ну ивицу винограда Гаје Станковића и отворили ватру. Стрељачки строј 9. чете нашао се на предњем нагибу, без заклона, подвргнут ураганској митраљеској ватри. Од првих немачких рафала погинула су два борца. Један од њих — Рајко Максимовић, био је из Винче и тек се вратио у чету од куће после кратке посете коју је, по дозволи командира, учинио мајци. Други — Станимир Ранковић, студент из Војковаца, заклоњен иза једног споменика у гробљу прецизно и брзо је гађао из пушке Немце и тако штитио повлачење својих другова. Немци су га открили. Један „шарац“ је засуо споменик дугим рафалом. Станимир је покушао да промени заклон, али му је следећи рафал изрешетао груди. Остао је непомичан на гробу једног ратника из балканских ратова. Још неколико бораца је рањено. Стрељачки строј 9. чете се повијао. Борци су почели да се повлаче назад и хватају заклоне на гробљу и путу. Немци су напустили заклоне и пошли у напад бацајући бомбе и експлозив у куће поред којих су пролазили. У кућу Бранка Станковића Немци су бацили већу количину експлозива. Кућа је растресена а под проломљен. Али, стари Бранкови родитељи, који су се били склонили у подрум, остали су неповређени. Немци су нападали врло енергично. Ватра 9. чете била је разређена и неорганизована, па су Немци напредовали брзо. Два борца, Јован Весић и Драгољуб Мијаиловић, обојица из Војковаца, који су се налазили у претходници 9. чете док је наступала, нису успели да се повуку. Сакрили су се у гомилу кукурузовине верујући да их Немци неће приметити. На њихову несрећу, они су се скривали неспретно па су их недићевци открили и заробили.

Девета чета је одступала под борбом све до Шаторње. Немачки стрељачки строј је ишао за њом у стопу. Тек изнад Шаторње командир 9. чете је успео да среди чету и дочека Немце организованом ватром и принуди их да одступе према Прокопу. Заробљене борце 9. чете Немци су сутрадан стрељали. Председник општине из Јарменоваца изјавио је пред Немцима да их познаје обојицу као комунисте, што је навело Немце да им изрекну пресуду по кратком поступку.

Исте вечери стигла је у Винчу једна патрола из 1. батаљона коју је упутио Дугалић да извиди ситуацију. Патрола је, уз помоћ Светозара Чолића Тиме, ратника из балканских и првог светског рата и ратног инвалида, сахранила погинуле борце 9. чете у гробљу у Винчи. Тог дана су Немци отерали већи број људи из Винче и држали их у Тополи дуже време као таоце. Увече 31. октобра командант 3. батаљона Лабуд са комесаром батаљона Трпфуном Петровићем Максом, кренуо је у Брезовац. У Брезовцу, се налазила група рањеника из 2. батаљона који је требало прихватити и упутити на Рудник. Са штабом батаљона у Брезовцу је кренула и 9. чета. Лабуд је намеравао да задржи 9. чету на одмору, а да сутрадан доведе на Прокоп 7. чету.¹⁴⁶

¹⁵ Недићево министарство унутрашњих послова регистровало је борбу у Винчи (док. бр. 9/3, кут. 51).

Александар-Аца Лазаревић адвокат из Шаторње познати љотићевац у Шумадији, штука потпуковник, како су га називали четнички и Недићеви официри, био је командант VII одреда у такозваном „Српском добровољачком корпусу“. Последњих дана октобра стигао је са својим одредом у Аранђеловац — место у коме је био добро познат, да би узео учешће у предстојећој офанзиви. Чињеница да је изашао испод команде пуковника Мушицког и стављен под команду немачког генерала Штала, годила је његовој сујети. У Аранђеловцу је провео неколико дана у припремама својих добровољаца за предстојећа дејства, а успут се бавио и пропагандом. Чекао је наређење да крене у борбу против комуниста из његовог родног краја које је више мрзео од свих других комуниста у земљи. Почетак дејства Лазаревићевог одреда зависио је од спремности Калабићеве Колубарске групе одреда, после напорних борби и великих губитака код Белановице, Прогореваца и Јунковца, да поново пође у напад. Калабић је, заправо тражио од генерала Штала да се планирана дејства одложе за неколико дана, како би он могао да одмори и припреми своје јединице. Штал је делимично удовољио жеље Калабића. Наредио му је да са делом снага садејствује VII одреду љотићеваца коме је наређено да крене у напад у правцу Рудника 1. новембра, а да главне снаге ангажује касније. Међутим, ускоро су у шири реон Аранђеловца стигли Космајски одред и Београдски батаљон Посавског одреда, па је Калабићева Колубарска група одреда морала комплетна да се ангажује у борби са тим снагама.

Лазаревић је напустио Аранђеловац рано ујутро 1. новембра и кренуо према Тополи. Он је желео да скрене пажњу партизанима на другу страну, и што лакше оствари свој план. Колона је маршевала комуникацијом до села Бање, а затим је скренула према Брезовцу. Лазаревић је намеравао да колону проведе кроз Брезовац, а затим пређе у Доњу Шаторњу и даље продужи комуникацијом преко Јарменоваца према Руднику.

Милорад Зечевић, борац 7. чете, из Липовца, враћајући се од куће у јединицу, открио је колону љотићеваца. Успео је што је брже могао да обавести штаб 3. батаљона о појави љотићеваца. Зечевић је нашао Лабуда у источном делу Брезовца, саопштио му је да се љотићевци крећу према Брезовцу и да их има много. Лабуд је одмах у правцу наступања љотићеваца упутио патролу. У близини му је била само 9. чета. После борбе у Винчи претходног дана, борци су се одмарали а игџаб батаљона је са командом чете извршио критичку анализу борбе. Четири изгубљена борца и још неколико рањеника, био је јак разлог за детаљну анализу поступака и грешака. Нова ситуација је прекинула састанак. Девета чета је добила нов борбени задатак — да на „повољним положајима“ сачека љотићевце и не дозволи им продор према Шаторњи. Лабуд је по куририма упутио наређење осталим четама да дођу у Шаторњу.

Седма чета се налазила у Пласковцу код Рајковића кућа а 8. чета у Блазнави. Тих дана се очекивао продор Немаца од Крагујевца у Страгаре.

Први извештај који је патрола послала Лабуду садржао је податке да се љотићевци крећу уз реку Каменицу и да их има око пет стотина.

Лабуд је био у недоумици шта да предузме. Упустити се у борбу са тако јаким снагама било је прилично ризично, а на неки успех се није могло рачунати. Али, пустити да љотићевци прођу без борбе није се смело учинити. Коначно се одлучио да са 9. четом дочека колону љотићеваца. У горњем току Каменице њена долина је јако сужена западним падинама Прокопа и Табориштем, па је тако пружала врло повољне услове за организацију заседе. Лабуд је покренуо 9. чету ка месту где је намеравао да организује заседу. Али, љотићевци су се кретали брзо. Када је патрола коју им је Лабуд упутио у сусрет отворила ватру, командант љотићеваца Лазаревић наредио је да се развију у стрелце. Тако је његова колона напустила долину Каменице и кренула широким фронтом према Шаторњи. Командир 9. чете нашао се пред петоструко јачим непријатељем развијеним за борбу. Заправо 9. чета се нашла испред десног крила стрељачког строја љотићеваца. Командир 9. чете је на брзину развио чету за борбу и наредио отварање ватре. Али, услед лошег подмаза пушкомитраљежи су имали застој. Љотићевци су брзо реаговали на ватру 9. чете. Са њихове стране је загрмело око 15 аутоматских оружја. Подржани овако снажном митраљеском ватром, љотићевци су извршили јуриш, разбили левокрилни вод 9. чете и отишли према Шаторњи. На јужној ивици Брезовца, у једној кући, љотићевци су заробили групу рањеника из 3. батаљона која је очекивала да буде транспортована на Рудник у болницу. С њима је био и Бранко Аврамовић, професор из села Липовца, партијски радник. Он је покушао да пружи отпор. Љотићевци су га тешко ранили, а затим ставили на коњска кола и повели собом. Успут је умро. Тако се завршио живот овог племенитог младића доброг комунисте и друга и то у моменту када је тек ступио у одред. Лабуду сада ништа друго није остало него да са 9. четом крене за љотићевцима. У Шаторњи се придружила и 7. чета која је стигла из Пласковца. Командир 8. чете Бора Белашевац покренуо је чету из Блазнаве према Шаторњи одмах пошто је чуо борбу у Брезовцу. Није чекао наређење. Кад је 8. чета стигла пред Шаторњу, љотићевци су већ напуштали варошицу настављајући кретање према Јарменовцима. Белошевац је убрзао покрет јединице долином реке Јасенице и испред села Манојловаца стигао на бок заштитнице љотићеваца.

Једна непредвиђена околност помогла је снагама Првог шумадијског одреда да ситуацију брже окрену у своју корист. Наиме, група равнаторских четника из Рудничког четничког одреда кренула је у Шаторњу. Када су љотићевци избили на комуникацију која води за Рудник у рејону источно од села Манојловаца, четници су били у Манојловцима. Неко их је обавестио о доласку љотићеваца, те су они одлучили да им пруже отпор. Посели су брда лево и десно од комуникације и сачекали љотићевце ватром са велике далјине.

Командант одреда љотићеваца је оценио да су у Манојловцима јаке устаничке снаге и да треба прећи организовано у напад. Издао је потчињенима наређење да се развију за борбу. Љотићевци су одмах

избацили напред своје пушкомитраље и отворили паклену палубу по четничким положајима. Четници су почели да траже боље заклоне и њихова ватра је нагло ослабила. Али у том моменту 8. чета је успела да стигне у висину половине љотићевске колоне. Белашевац је развио чету за борбу и са око две стотине метара отворио ватру у леви бок љотићеваца. Ватрени препад 8. чете потпуно је збунио љотићевце и читав одред је одступио према Доњој Трешњевици. Лазаревић је проценио да долину Јасенице бране јаке партизанске снаге, па је променио одлуку. Намеравао је да преко Горње Трешњевице и Војковаца продре у Рудник и избегне долину Јасенице. **АЛШ**, 8. чета није се одвајала од њега. Продужила је покрет уз леви бок љотићеваца отварајући повремену ватру и наткриљавајући њихово чело. Овакво дејство 8. чете успорило је њихов покрет и непрекидно их присиљавало да се рокирају према северу. Ово је омогућило и Лабуду да са 7. и 9. четом достигне љотићевце и да нападне њихово зачеље. Лабуд је сада објединио команду над целим батаљоном и почео да врши јак притисак на непријатеља. Хтео је да им се освети за пропуштену прилику у Брезовцу. Првенствено је тежио да спречи љотићевцима продор ка Руднику.

Лазаревић је настојао да продужи марш, с тим што је оставио јаке снаге на левом боку и заштитници. И тако се ова борба полако померала према Горњој Трешњевици. Лазаревић је журио да се ухвати јачих положаја у рејону Трешњевице, али и Лабуд такође.

Пред подне у Доњу Трешњевицу стигао је 1. батаљон на челу са Дугалићем. Са развијеном заставом Дугалићев батаљон је усиљеним маршом, више трчећи, стигао из Страгара у Шаторњу за нешто више од једног часа. Када је батаљон стигао у један шумарак у Доњој Трешњевици где се налазио и штаб 3. батаљона, борци су пали од умора.

Дугалић и Лабуд су заједнички направили план за даље дејство. Разматране су две варијанте. По првој варијанти одред љотићеваца би напала оба батаљона фронтално, потиснути га према Руднику па га тамо окружити и уништити. Али, ово је оцењено као велики ризик. Љотићевци су могли да упадну у Рудник и униште болницу. Прихваћена је друга варијанта по којој су се оба батаљона ангажовала за бочни напад на љотићевце и потиснули их према Аранђеловду. Истовремено је упућена на комуникацију Горња Трешњевица—Аранђеловац мешовита борбена група састављена од истакнутих бораца из оба батаљона за организовање заседе и напад на љотићевце кад се буду повлачили. Групу је предводио командир 2. чете Душан Јанковић, а у њој се налазио и истакнути пушкомитралезац са Светиње Милован Живановић.

На основу овако сачињеног плана 3. батаљон је дејствовао са југозапада обухватајући лево крило љотићеваца. Дугалић је нападао са истока дуж комуникације у правцу цркве у Горњој Трешњевици.

Када је Дугалић стигао до Дамјановића кућа, његове патроле ухватиле су у једној кући љотићевског поднаредника и два војника. Преко овог подофицира Дугалић је дознао распоред непријатеља. Лазаревић је све своје снаге био ангажовао против Лабудовог батаљо-

на. У резерви је имао нешто око педесет људи, који су се налазили с њим у рејону кућа крај пута источно од цркве. Дугалић је оценио да је то позадина непријатељских снага. Одлучио је да је нападне. Љотићевци су били распоређени по двориштима кућа, прикупљали су храну за одред. Партизани су ускакали у дворишта и из непосредне близине осули паљбу. У непријатељским редовима завладала је општа паника. Појаву партизанских снага нико није очекивао. Дугалићеве чете су у првом налету разбиле резерву Лазаревићевог одреда а онда су енергично продужили да нападају с леђа главнину непријатељских снага, које су биле оријентисане против 3. батаљона. Паника се ширила у љотићевским редовима. Настала је пометња. Ослабио је притисак на 3. батаљон. Плашећи се окружења, љотићевски официри бацили су јаке снаге за заштиту позадине. На доминирајућем узвишењу где се налази трешњевичка црква дошло је до врло жестоке сусретне борбе између 1. батаљона и две чете љотићеваца које су биле упућене да заштите свој штаб одреда. Ове чете кретале су се развијене у стрељачком строју. Крећући се кроз шљивике и дворишта кућа ни партизани ни љотићевци нису могли да виде једни друге док се нису приближили на 150—200 метара. Тада је са једне и друге стране плануло преко двадесет аутоматских оружја. Полетели су густе снопови куршума. Земљу је прекрило десетак лешева. Митраљески рафал изрешетао је Дугалићу шињел али њега није озледио. Ратна срећа била му је наклоњена. Љотићевци су одступали дуж друма који води за Аранђеловац. Лабуд је одмах ирешао у енергичан напад и отпочео гоњење. Љотићевске главне снаге у почетку су се организовано повлачиле, али им је у заштитници већ завладало расуло. Главнина која је била оптерећена колима са рањеницима, сада је морала да убрза повлачење, што је проузроковало пометњу и панику.

Када су љотићевци стигли пред положаје борбене групе на јужним падинама Венчаца, већ је био сумрак. Они овде нису очекивали партизане и кретали су се без обезбеђења. Јанковић, командир 2. чете, желео је да му се љотићевци што више приближе. Један борац је прерано опалио метак и то је спасло одред љотићеваца тешког пораза. Сигурна рука митраљесца Милована Живановића Микона слала је прецизне рафале на непријатеља, али је даљина и смањена видљивост умањила ефекат ватре. Главне снаге 1. и 3. батаљона снажно су притискале зачеле љотићевске колоне. Поново је завладао страх од окружења. У колони на путу било је око тридесет мобилисаних сељачких кола која су вукла мртве и рањене. Рањеници су молили да их не оставе. Зачеле није дозвољавало челу да се повлаче. Ноћ је присиљавала љотићевце да се што више групишу дуж пута. Сада се ова маса сручила тамо где је отпор био мањи, на Јанковићеву групу. Користећи ноћ, бројну надмоћност и бољу снабдевеност муницијом, одред љотићеваца је успео да се пробије у Аранђеловац.

Ова борба, вођена у току целог дана 1. новембра, померала се по једној полукружној линији, тако да је штабу Првог шумадијског

одреда било немогуће да ухвати конце ситуације.¹⁵⁷ Дејства су се одвијала спонтано и без утицаја штаба одреда. Али су зато команданти оба батаљона па и командири чета испољили велику сналажљивост. Они су брзо реаговали на измену догађаја и томе прилагођавали дејство својих јединица. Чича Илић је похвалио Лабудов и Дугалићев рад, а нарочито Дугалићеву предузимљивост која је превазилазила оквире батаљона.

У овој борби оба батаљона заједно су имала око 7 мртвих и 10 рањених. Из 3. батаљона погинула су 3 борца. Међу њима и Обрен Марковић, питомац подофицирске школе из Београда звани Академац, који је међу првима ступио у одред. Из 1. батаљона погинула су 4 борца.

КРАТАК ПРЕДАХ

Другог новембра штаб 1. шумадијског одреда стигао је на Рудник. Истог дана пред вече, на Руднику је стигао из Белановице и 2. батаљон. Сутрадан је штаб одреда добио нове инструкције од представника Врховног штаба. У инструкцији је речено да је непријатељ отпочео офанзивна дејства широких размера и да се са разних правца приближава слободној територији. Истовремено се запажало превирање у четничким редовима и сукоб са њима био је вероватан. Представник Врховног штаба саопштио је да ће се слободна територија упорно бранити и да се у том циљу врши прикупљање свих снага које се налазе између Мораве и Дрине. Концентрацијом ових снага на слободној територији требало је обезбедити и брзу ликвидацију четничког пуча који се назирао. Штабу Првог шумадијског одреда постављен је задатак да прикупи своје јединице ближе Руднику и да ту, користећи северне огранке планине Рудника, организује одбрану правца Рудник — Горњи Милановац. Милану Илићу Чичи, саопштено је да на Рудник стижу ускоро Комајски одред и делови Посавског и 2. шумадијског одреда, који ће се ставити под његову команду. Одлуком Главног штаба за Србију, 1. шумадијски одред је од почетка новембра 1941. године носио име свог првог команданта Милана Благојевића, а на Милана Илића Чичу пренесен је задатак који је Врховни командант поставио Милану Благојевићу — да руководи борбеним дејствима на рудничком сектору. Милану Илићу Чичи је такође наређено да један батаљон упути хитно у Ужице. Разлог упућивања батаљона у Ужице није објашњен, па су прављене разне претпоставке. Пошто се раније причало да се припрема у Ужицу војна парада посвећена дану Октобарске револуције, највероватнија претпоставка је била да ће батаљон узети учешће у војној паради. Имајући у виду чињеницу да је 2. батаљон у борби у Јунковцу претрпео тешке губитке, да је после тога борце захватила

¹⁵¹ Одељење државне заштите Недићевог министарства унутрашњих послова у свом извештају од 7. новембра (докуменат бр. 9/3—1, кут. 51, *Архив ВИИ ЈНА*) описује ову борбу. У извештају стоји да је комбинована група одреда водила жестоку борбу 1. новембра са комунистичким снагама јачине 500 људи. Према овом извештају борба је трајала пуних 12 часова, а одвијала се на великом простору.

извесна психолошка криза а морално-политичко стање се погоршало, штаб одреда је закључио да би 2. баталјон најбоље било послати у Ужице, — да се успут одмори и среди. Пошто је после Јунковца и бројно стање 2. батаљона знатно опало, прикључена му је и 7. чета из 3. батаљона, којој је наређено да одмах дође на Рудник.

Космајски одред и Београдски батаљон Посавског одреда, водили су у то време успешне борбе око Аранђеловца са Калабићевом Колубарском групом одреда и наносили јој велике губитке. Та околност је омогућила штабу 1. шумадијског одреда да још неколико дана задржи 1. и 3. батаљон у ширем рејону Шаторње и Страгара како би се људство мало одморило. Осма и 9. чета 3. батаљона упућене су у Винчу и Брезовац, а 1. баталјон у Шаторњу и Страгаре. Из околине та два места највише бораца је било у 1. батаљону. Дугалић је намеравао да им омогући да посете рођаке и да се пресвуку. Дугалићев батаљон је био дисциплинован и високих борбених квалитета, али велики губици које је претрпео у Белановици довели су и његове борце на ивицу психичке исцрпљености.

Погибија великог броја бораца није представљала само општу трагедију батаљона као јединице, већ и личну трагедију појединаца. Борцима су изгинули рођаци, пријатељи, комшије, блиски и вољени другови. ЈБуди су били мрки и ћутљиви. Чак ни Зека, који је често спонтано певао своју омиљену песму: „У баштици сија месечина мека“ — ниједанпут није запевао.

Да је Дугалићев батаљон стварно био у кризи најбоље се види из једног догађаја у Шаторњи.

При повратку из Трешњевице, 1. новембра увече, 1. батаљон је заноћио у Доњој Шаторњи. Батаљон је био смештен у школу. Одмах по доласку борцима је била подељена обилна вечера. У трешњевици, приликом напада на штаб љотићеваца, запленио је велики број ћебади, па је сваки борац имао по ћебе. Чете су се распоредиле по учионицама и спавале сасвим удобно.

Немци су у зору избили више Винче, а затим су се са угашешш моторима спустили у Шаторњу. Девета чета, која је била у Винчи, није их на време приметилa. Десетина која је држала заседу на Прокопу пред зору, услед хладноће и умора, повукла се у једну кућу недалеко од пута и распоредила се за спавање. Тако су Немци неприметно дошли у Шаторњу. Камарионе су оставили код моста и у стрелачком строју кренули у варошицу.

Немци су јаче снаге имали на десном крилу и тежили су да запоседну узвишење северозападно од школе како би лишили партизане могућности да се ухвате ових положаја. Дугалић је организовао обезбеђење само са стражарима који су били распоређени на улазима у школско двориште и једном патролом која је извиђала правац према Тополи. Када су Немци ушли у северни део варошице вршена је смена патроле. Нова патрола је тек била одмакла око двеста метара од школе и сукобила се са Немцима. Ватра је скоро једновремено отворена. Један партизан отрчао је према школи да извести Дугалића. Али још пре његовог доласка у школи је настала пометња. Када су плануле прве пушке, људство је још спавало. Је-

дан учесник борбе на белановачком гробљу скочио је сањив и почео да виче из свег гласа:

— Другови, опкољавају нас! Спасевајте се!

Овом сведоку белановачке драме била је у свежем сећању маоовна погибија другова. Пуцњава је у његовој поспаној и замореној психи поново изазвала визију смрти. Тај борац је сугестивно деловао на остале. Чули су се и други гласови:

— Бежите! Опкољавају нас!

И остале борце, који су више пута гледали смрти у очи, захватила је паника. Многи нису ни чули пуцњаву, али су се дали у бекство. Дохватили су само оружје и искакали кроз прозоре. Без ичије команде, инстинктивно су бежали на југ према Јасеници и оградницама Рудника.

И сам изненађен, Дугалић је истрчао у двориште. Позивао је борце да стану, али се нико није обзирао на његове команде. За трен ока школа и двориште били су испражњени. Цео батаљон је у ТРКУ јурио преко ливада јужно до варошице. Тек када су прегазили Јасеницу и ухватили се првих брежуљака, пушкомитралесци, а затим и остали, зауставили су се и отворили ватру. Иако су били удаљени преко четири стотине метара од школског дворишта, пушкомитраљесци су могли да га контролишу ватром. Немци су видели да им је циљ умакао. Да гоне партизане нису желели, поготово када су се ови већ били ухватили брда. Они нису хтели да рескирају и да уђу у школско двориште, по коме су прштали куршуми. Прикупили су се и отишли назад у Тополу.

У школи је остало много опреме: ћебади, шињела, ранаца, торбица, кишних кабаница и шлемова. По повратку, борци су покупили своју опрему, али део су већ били разнели сељаци. Истог дана Први батаљон је из Шаторње отишао у Винчу где су постојали бољи услови за исхрану и одмор људи.

ТРГОВЦИ БРАТСКОМ КРВЉУ

Петог новембра 1941. године у варошици Руднику нашла су се сва три батаљона 1. шумадијског одреда. Пошто су били учестали напади непријатеља на слободну територију од Крагујевца, Тополе и Аранђеловца, штаб одреда је одлучио да све своје јединице окупи на Руднику ради спречавања продора непријатеља према Горњем Милановцу и даље према Чачку и Ужицу. То је било и у духу директиве Главног штаба за Србију и Врховног штаба. Тих дана су у штаб одреда стизала обавештења о непријатељствима која су равнгорски четници испољавали према партизанима и њиховим присталицама у околини Чачка и Ужица. На Руднику се тада налазио Руднички четнички одред којим је командовао гардијски наредник Славко Цветић. У њему је било око 40 четника наоружаних пушкама и једним пушкомитраљезом. Цветић и његови људи понашали су се сасвим коректно. Они су заправо отворили ватру на Љотићевце првог новембра у Манојловцима. Поред Цветића, на Руднику се тада налазио и Чаруга са тридесетак својих присталица међу којима је било и неколико бораца из 2. батаљона, који су после борбе у Јунковцу

пришли Чаруги. Чаругина дружина је располагала великим бројем аутоматског оружја. Чаруга се заклињао Милану Илићу Чичи да „чврсто стоји на линији борбе против окупатора и његових слугу“, али се и даље снабдевао храном отимајући од народа стоку, пиће и остале прехранбене артикле. Чича је био подозрив према Чаруги па је и због њега држао у Руднику јаче снаге.

Петог новембра око подне Главни штаб за Србију наредио је команданту 1. шумадијског одреда да одмах упути у Чачак један „бољи“ батаљон који треба да се стави под команду команданта Чачанског одреда. Раније наређење о слању једног батаљона у Ужице и даље је било на снази. Чича Илић је наредио команданту 3. батаљона да одмах крене према Чачку али без 7. чете. Није желео да у Ужицу, пред Врховним командантом, 1. шумадијски одред представља ослабљени 2. батаљон. Пред вече, по магли и клгши, 3. батаљон је кренуо према Горњем Милановцу.

Шестог новембра, поподне, у Руднику је одржана приредба посвећена Октобарској револуцији. О значају Великог Октобра говорио је заменик комесара одреда Душан Петровић Шане. Аматери из одреда батаљона и омладина Рудника извели су прикладан уметнички програм. Пред вече, по раније утврђеном плану, 2. батаљон и 7. чета кренули су за Горњи Милановац. Пре поласка, по наређењу команданта одреда овим јединицама је одузета муниција. Остало им је свега по двадесетак метака. Пушкомитраљесци су задржали само по два пуна оквира. Планирано је да ове јединице следећег дана у два часа ујутро крену из Горњег Милановца возом за Ужице, а у Ужицу је фабрика производила муницију. На поласку комесар одреда Недељко Жакула, је довикнуо борцима: „Не брините за муницију, на путу вас чека нова муниција из наше фабрике“.

Петог новембра у Милановцу је живот текао уобичајено, само су људи из обе команде места — партизанске и четничке — радили журбано. Наиме, са фронта су стизале неповољне вести. Јакe немачке снаге кренуле су од Крагујевца према Милановцу и стигле до Бара где их је зауставио 2. батаљон Крагујевачког одреда и делови Другог шумадијског одреда. Командант Таковског батаљона Чачанског одреда и најстарији партизански старшина у Горњем Милановцу — Бранко Ракић, могао је на овај правац упутити само једну чету. Тражио је од штаба Чачанског одреда појачање. То исто је учинио и четнички командант места капетан Рељић. Четничка виша команда је брже реаговала па је у Милановац упутила два одреда којима су командовали поручник Звонимир Вучковић и капетан Миодраг Стојановић. Оба одреда су били попуњени људством из околине Горњег Милановца и подножја масива планине Рудника. Вучковић је свој одред који је био бројнији сместио у касарну бившег артиљеријског дивизиона, а Стојановић је своје људе сместио у Крсмановића кафану и куће у њеној близини. Поподне су се нашли код Бранка Ракића сви четнички официри. Разматран је заједнички план одбране и одређивани задаци јединица. У односима међу четничким и партизанским старшинама владала је радна атмосфера и разумевање.

Али, око шеснаест часова овог истог дана, Вучковића је позвао телефоном начелник четничке Врховне команде потпуковник Пав-

ловић и naredio mu da razoruža partizane u Milanovcu i preuzme svu vlast u svoje ruke. Vrhovna četnička komanda je imala veće poverenje u ovog poručnika nego u dva kapetana koji su se tada takođe nalazili u Milanovcu.¹⁵⁸ Vučković se, navodno, suprotstavio takvom naređenju i predložio da lično dođe u Vrhovnu komandu i izloži svoj stav. Vučković je, istini za volju, pre toga sarađivao sa Brancom Račićem i Takovcima, pa je zajedno s njima učestvovao i u oslobađanju Milanovca.

Pavlović je odbio njegov predlog i zahtevao da bez povera izvrši naređenje. Vučković je onda upoznao Ređića i Stojanovića sa naređenjem vrhovne komande. Oni su takođe izrazili neslaganje. Ređić, koji je inače do tada iskreno bio za borbu protiv okupatora, insistirao je da se dobri odnosi sa partizanima ne smeju kvariti ni po koju cenu. Kapetan Stojanović je tvrdio da kod njegovih ljudi ne postoji potrebno raspoloženje za učestvovanje u takvoj akciji, a da bi takav postupak loše odjeknuo u narodu koji je inače najviše strahovao od bratoubilačkog rata. Stojanović je bio rodom iz Ljuljaka i poznao je raspoloženje naroda u ovom kraju. Odlučeno je da Vučković ipak ode u Brajiće gde se nalazila četnička vrhovna komanda i izloži Pavloviću zajednički stav.

Noću između 5. i 6. novembra komandant Čačanskog odreda obavestio je Račića o pokretima nekih četničkih jedinica koje pobuđuju sumnju. Naređena mu je stroga pripravnost. Branca Račića je uznela ova vest i on je na svoju ruku naredio da se razoružaju Vučkovićeve četnici koji su se našli van kasarne, a takođe da se izvrši hapšenje najistaknutijih ravnogorskih pristalica U gradu. Izvršio je i blokadu kasarne u kojoj su bili četnici. Sve je ovo učinjeno u zoru 6. novembra. Kapetan Stojanović i Ređić izveli su svoje ljudstvo iz Milanovca prethodnog dana i otišli u selo Brusnicu. Ali, u prvim jutarnjim časovima 6. novembra u Milanovač je stigao iz Gruže kapetan Smilanić sa svojim odredom. Tako se ujutro ovoga dana našlo u Milanovcu preko 500 ravnogorskih četnika sa 10 oficira.

Vučković se vratio iz Brajića 6. novembra pred podne prepran i sa izmeñenim mišljenjem. Na ulazu u Milanovač ñega je presrela partizanska patrola i pokušala da ñega i ñegovu pratnju razoruža. On se ovome energično suprotstavio i uspeo da se probije u kasarnu kod svog odreda. Iz kasarne je telefonom izrazio protest Brancku Račiću i заказао с њим састанак. Од Раčićа је захтевао да врати оружје четрдесеторици његових четника које су Раčićеви људи разоружали и да пусти из затвора све четничке присталице. Раčić је условио испуњавање Вучковићевог захтева тиме што је од ñega тражио гаранцију да неће напасти партизане. Вучковић је том

¹¹⁸ Артиљеријски поручник Звонко Вучковић рођен је у хрватској породици. Отац му умире а мајка се поново удаје за генерала санитетске службе Вучковића, који усваја малог Звонимира а овај из захвалности прихвата православну веру и мења презиме. Стицајем околности Вучковићева мајка и Дража Михаиловић успостављају пријатељске везе а Звонко постаје Дражин милањак. Са својим наредником Крстом Кљајићем прикључује му се од првих дана и већ је у мају с њим на Равној гори.

приликом дао „часну официрску реч“ да неће напасти партизанае. Поступио је дволичњачки као и већина четничких официра у то време.

Од Ракића Вучковић је отишао у Брусницу да наговори капетане Рељића, и Стојановића да узму учешће у разоружавашу партизана. Рељић је и даље одбијао да у томе узме учешће и одмах се упутио у Брајиће, а Стојановић и Смиљанић су пристали, али тек када им је Вучковић запретио да одбијањем наређења предпостављених „газе заклетву коју су положили краљу и отаџбини“.

Вучковић је инсистирао да се са нападом отпочне одмах по паду мрака, али се остали нису сложили под изговором да им се нису прикупиле све јединице. Договорили су се да нападну 6. новембра у поноћ.

Колона 2. батаљона и 7. чете стигла је у Милановац 6. новембра око 20 часова. Са њом је дошао и командант одреда Милан Илић Чича који је имао уговорен састанак са руководиоцима Чачанског одреда. У центру вароши колону су сачекали људи из партизанске команде места у Милановцу са којима је регулисан смештај јединица и исхрана. За смештај је била одређена болница са помоћним зградама која се тада налазила на југозападној периферији варопа — крај пута за Чачак. Вечера је била припремљена у бившој артиљеријској касарни која се налазила у самом центру. У њој су се тада налазили четници из одреда Звонимира Вучковића. Бројно стање 2. батаљона у односу на стање када је кренуо из Колубаре било се много смањило — на преко педесет процената. Чете су бројале од око 40 до 50 људи. Седма чета је деловала репрезентативно. Била је једна од најбоље попуњених чета у одреду. њено бројно стање износило је око 90 људи. Били су то све омладинци, испод 22 године, најстарији је био командир чете Малишић али је и он имао свега 23 године. Ова чета је зато и прикључена 2. батаљону да би погртавила општи утисак. Посебно је морално-политичко стање у овој чети било на високом нивоу.

Услови смештаја у кругу милановачке болнице били су повољни. У собама се налазио мањи број кревета, али довољно сламе и ћебади. С обзиром да је већ било касно, размештај људства за спавање извршен је без неког нарочитог реда. О обезбеђењу се није водило рачуна. Заправо, у болничкој згради налазило се једно одељење бораца из заштитне чете партизанске команде града које је обезбеђивало болницу. Малишић је целу своју чету сместио у главну зграду болнице и то на спрат. У исту зграду сместио се штаб 2. батаљона али без комесара. Комплетна 4. чета са командиром Радованом Грујићем и комесаром Војиславом Савићем сместила се у приземну помоћну зграду у којој се раније налазило заразно одељење болнице. Са овом четом се налазио и комесар 2. батаљона Ото Леви. Пета и Шеста чета су раздвојиле своје људство. Већи део био је смештен у главну зграду болнице а остали у помоћне зграде у дворишту укључујући и мртвачницу, која је иронијом судбине деловала најудобније. У њој је била чиста слама и нова ћебад. Тако се командир 6. чете Живомир Несторовић (Жика Даросавац) са комесаром чете Симом Бенвенистијем и десетак бораца и једним пушкомитраљезом нашао у мртвачници.

ци. С њим се налазио и један вод бораца из 5. чете са командиром вода Урошем Ћелићем. Већина је брзо заспала. На вечеру, у четничку касарну, отишао је мањи број.

Лаза Шевкушић, који је пре десетак дана смењен са дужности командира 4. чете, пре поласка на вечеру био је изашао на улицу. Наишла су кола са рањеницима. Пришао је колима и ступио у разговор са једним рањеником. Рекао му је да је рањен у селу Прељини код Чачка у борби са равнгорским четницима. Лази, који је одувек био подозрив према четницима, се ово учинило сумњивим. Одлучио је да не иде у касарну на вечеру. Вратио се међу своје људе и то им саопштио. Тако се догодило да цела 4. чета није била на овој заједничкој вечери са својим будућим целатима. Било је ту нечега сличног са причом из Библије о Христовој тајној вечери. Чича Илић није био у болници. Отишао је у посету Бранку Ракићу и остао код њега да преноћи.

Без обзира што се доласком Шумадинаца ситуација изменила, поручник Звонимир Вучковић није одустао од планираног напада. Кориговао се утолико што је главне снаге усредио на болницу. Капетани Стојановић и Смиљанић су се колебали. Изговарали су се да њихово људство није расположено да нападне партизане, па да је могућа побуна. Пристали су да нападне вод из Таковског батаљона који је био смештен у здравственој станици а бројао је око 25 људи. Тако је ревносни Вучковић био принуђен сам са својим одредом да нападне партизанске снаге у болници. Вучковић је пре тога дуже времена сарађивао са партизанским старешинама, а посебно са Ракићем. Учествовао је и у заједничким борбама. Отуда се на овај гнусни подухват одлучио без воље и унутрашњег порива. У њему се раздвајао осећај следе војничке дисциплине и интимног доживљавања реланости. Отуда је и сам настојао да што мање „упрља руке“. Команду над одредом поверио је свом заменку нареднику Крсти Кљајићу. Дао му је инструкције како да дејствује и упозорио га да настоји да „пролије што мање крви“. Изговарајући се да је дао Ракићу часну реч коју не може да погази. Напустио је Милановац и чекао исход борбе.¹⁵⁹

Предвођени лукавим и спретним наредником Кљајићем четници су успели незапажено да се приближе болници и да је окруже са свих страна. Отворили су изненадну ватру по прозорима болничке зграде и загалмили: „комунисти предајте се!“ „Опкољени сте са свих страна! Не гините узалуд, баците оружје!“ Борци 2. батаљона и 7. чете скочили су буновни из првог сна и латили се оружја.

Радован Грујић је прикупио своје људство испред зграде у коју је чета зановила. Било их је око 50 — једва половина од броја када су кренули из Колубаре према Руднику. Четници нису знали да се партизани налазе у помоћним зградама, па су окружили и напали само главну зграду. Ноћ је била тамна. Радован Грујић је повео чету према главној згради болнице с намером да се споји са осталим јединицама батаљона и 7. четом. Делило га је одстојање од око 100

¹⁵¹ Поручник Звонимир Вучковић написао је у јуну 1942 године опширан извештај четничкој Врховној команди (оригинал у Архиву Војно-историјског института). Према Вучковићевом извештају четници су извршили нападе ноћу између 6. и 7. новембра.

метара. Али, четници су на време осетили да им партизани прилазе с леђа, окренули су фронт и дочекали их блиском ватром и ручним бомбама. Неколико бораца 4. чете је погинуло и рањено, а остали су се повукли према згради у којој су спавали. Имајући у виду да располажу са врло мало муниције, у ситуацији која је била крајње неизвесна, командир и комесар 4. чете донели су одлуку да чета одмах напусти Горњи Милановац. Комесар 2. батаљона Ото Леви који је раније инсистирао да се 4. чета споји са осталим јединицама које су се налазиле у згради болнице, прихватио је одлуку командира и **KOivicsapa** 4. чете и кренуо с њима. Командир 4. чете тражио је међу борцима некога ко познаје Горњи Милановац како би брже и лакше напустили варош. Из мрака је изашла једна девојка — борац са још два друга. Нико их из 4. чете није познавао. Била је то учитељица Рада Шишковић из Другог шумадијског одреда, позната у свом одреду као одважан борац. Предложила је да она води чету. Радован Грујић је одлучио да се пробија клином — односно у колони и то у правцу Рудника. На челу колоне су кренула два пушкомитралесца Богомир Лазаревић Кореја и робусни Жика из Рудоваца, са својим помоћницима и Радом Шишковић, па остали борци за њима. Заштитницу је образовао комесар батаљона Ото Леви са једним пушкомитраљезом и неколико бораца. На излазу из болничког дворишта, пушкомитраљесци су осули ватру по четничком стрељачком строју, четници су се разбежали у страну и група је јурнула кроз брешу. Први обруч је пробијен без губитака али се део чете са комесаром Војиславом Савићем изгубио у помрчини. Уместо да се пробија најкраћим путем из града, Рада Шишковић се оријентисала према партизанској команди места држећи се улице од које се наставља пут за Рудник. Тако је чета наишла на нови четнички стрељачки stroj код милановачког пијаца. Четници су бомбама теже ранили Лазу Шевкушића. Рањена су још два друга. Рада Шишковић је бацила бомбу на четнике, а митраљесци их засули рафалима па је створена нова бреша. На пијацу је остао Ото Леви са својом групом штитећи одступницу. Главнина чете се пробила главном улицом носећи рањене другове. Комесара Левија и његову групу четници су окружили. Борили су се док су имали муниције, а онда су се предали.

Четврта чета се зауставила у селу Велеречи. Ближила се зора. Радован Грујић је избројао своје борце. Било их је свега двадесет. Ускоро су се четвртој чети придружили командир и комесар 6. чете Жика Неоторовић и Сима Бенвенисти. Са њима је било још неколико бораца са једним пушкомитраљезом. Вод 6. чете са којима су се налазили командир и политички комесар чете, одмах је, када и 4. чета, кренуо у пробој из болничког дворишта, али посебним правцем. Четници су га дочекали јаком митраљеском ватршж и ручним бомбама. Први покушај пробоја није успео. У другом покушају пробили су се командир и комесар 6. чете и још шест најхрабријих бораца који су знали вешто да користе ручне бомбе. Међу њима је био и пушкомитраљезац. Остале су четници заробили. Несторовић се даље пробијао за 4. четом, заобишао је пијац и није имао већих сукоба са четницима. Вод 5. чете који је спавао у мртвачници искористио је момент када је 4. чета кренула према болничкој згради па је напустио двориште болнице крећући се у супротном правцу. Командир

вода Урош Ћелић се брзо снашао. Упутио је испред себе једну патролу и када она није наишла на отпор, одмах је за њом кренуо са целим водом и за неколико минута се нашао на периферији вароши. С обзиром да је видљивост била врло слаба а нико из вода није познавао Горњи Милановац, Ћелић је донео одлуку да поседне две куће и организује их за кружну одбрану и ту дочека јутро. Имао је са собом 25 бораца и 2 пушкомитраљеза. Четника није било у близини. Време је пролазило а од болнице се и даље чула жестока пушчана и митраљеска паљба. Ћелић је размишљао како да помогне друговима који су се налазили у болници. Без обзира што је оскудевао са муницијом одлучио је да повремено отвара ватру према болници и тако скрене на себе пажњу четника и ослаби њихов притисак на болницу. Успео је у томе. Четници су оријентисали део својих снага према Ћелићевом воду. Настављено је обострано пушкарање у помрчини, без обзира што ни једни ни други нису видели свог противника. У свануће Ћелић је одредио положај свога вода. Налазио се на југозападној ивици Милановца. Болница је била удаљена мање од једног километра. Код Ћелића се јавила идеја да нападне четнике и да се пробије до болнице. С обзиром да његов вод није имао губитке сматрао се обавезним да помогне другове који су се борили у болници. Прикупио је људство и кренуо у напад. Одмах испред кућа у којима се вод налазио, Ћелић је командовао јуриш. Борци су трчећи, уз повике ура и пуцајући у покрету, пошли према болници. Прешли су неколико стотина метара. Испред њих је побегла мања група четника. На око 300 метара од болнице вод је изненада налетео на ров из кога су четници отворили ватру са малог одстојања бацајући и ручне бомбе. Погинуло је неколико бораца из вода и јуриш је заустављен. Испред четничког рова погинуо је пушкомитраљезац Витомир Весковић Горила из Пркосаве, јуначина и пуштахија који није презао од смрти. Почео је да ратује као партизан. У првој борби отео је од Немаца аутомат и од њега се није одвајао. Кад му је партизанска дисциплина почела да смета отишао је у дружину једнооког Чаруге. Тамо му је сметала лењост и избегавање борбе. Поново се вратио у Први шумадијски одред и погинуо са петокраком на капи.

Ћелићев вод се повукао од четничког рова у неред. Барци су били остали без муниције, па су у мањим групама журили да се што пре удаље од Милановца. Неки су отишли својим кућама. Ћелић је успео да окути око себе једну десетину и да је доведе у Рудник.

Када се разданило, а борба код болнице није престајала, командири 4. и 6. чете Грујић и Несторовић су били у недоумици како да поступе. Било је предлога да се њихова група која је бројала близу тридесет људи, врати поново у Милановац и покуша да деблокира другове окружене у болници. Комесар 6. чете Бенвенисти је предложио да се установи стање муниције. Из праксе је било познато да борци увек остављају извесну количину муниције као „неприкосновену резерву“ коју никада не пријављују. Извршен је детаљан претрес. Резултати су били жалосни. Нико није имао више од 5 метака. Са тако мало муниције ништа се није могло предузети. Кренули су у Рудник са уверењем да ће се њихови другови ипак некако пробити из четничког окружења. Ишли су заобилазним пу-

тем, преко Горњег Црнућа и планине Рудника. Нису били сигурни шта се у Руднику догодило и ко држи варошицу.

Вод Таковаца који се налазио у здравственој станици такође се добрим делом пробио. Од 25, колико их је било у воду, у четничко ропство доспело их је свега десетак.

У четничком окружењу, у згради болнице, нашло се око 170 бораца 1. шумадијског одреда. Борба је почела тако што је тачно упоноћ једно одељење „чете смрти“ из Вучковићевог одреда успело да се увуче у зграду и на препад, без метка, разоружа стражарско одељење команде града које је чувало болницу. Дежурни 2. батаљон чуо је гужву и излетео у ходник где се срео са једном групом четника. Чим су га видели, четници су повикали: „Стој! Руке увис! Доле оружје!”

Дежурни је био збуњен. Журнуо је у собу. Четници су опалили само један метак. Пуцањ је алармирао партизане. Командир 7. чете Првослав Малишић Пилот скочио је први и командовао: „К оружју!”

Сањиви борци су дохватили оружје. Пуигкомитраљеца Момчило Жировница дограбио је свој митраљез и истрчао први у ходник. Није се много двоумио шта треба да ради. Притиснуо је обарач свог пушкомитраљеза. Један четник је пао мртав. Остали су побегли низ степениште у приземље. Жировница је потрчао за њима и са још неколико рафала избацио остале четнике из приземља, те је болница била очишћена. Четници су отворили ватру споља. Прскала су окна на прозорима. Куршуми су долетали са свих страна. Малишић, Душан Вукотић, Уча. командант 2. батаљона. успели су брзо да распореде људство и прихвате борбу. Ситуација је била неизвесна. Четници су прескачући ограду болничког дворишта, јуришали на зграду, али враћени су на полазни положај. Паљба је трајала с различитим интензитетом више од два часа. Партизанима је понестало муниције, па су Вукотић и Малишић наредили прекид ватре и поставили на прозоре дежурне стрелце. Убрзо су и четници престали да пуцају. Краће време је владала тишина. Онда су се чули гласови четника:

— Хеј, комунисти! Предајте се, нећемо вам ништа!

— Краљ је наредио да се ваша војска разоружа, или да скинете петокраке и пређете у четнике. Вас не признају за војску. Свршено је с вама. Предајте се и не гините узалуд!

Малишић је наредио отварање ватре. Четници су одговорили бесмучном паљбом која је трајала пола сата. Из 6. чете било је неколико рањених. Паника је расла. Неки борци су гунђали и пребацивали командирима и комесарима да је бесмислено пружати отпор многобројним четницима. Омладинци из 7. чете стајали су крај прозора и повремено одговарали на четничку ватру. Четници су поново прекинули паљбу. Сада се чуо глас:

— Партизани! Нас је неколико хиљада, а вас стотина. Знамо да оскудевате са муницијом. Ми је имамо на претек. Ми имамо и авионске бомбе које можемо пустити низ брдо према згради и сви ћете одлетети у ваздух. Не будите луди. Предајте се. Задржаћемо само старешине и комунисте. Остале ћемо пустити. Ја вам дајем часну официрску реч. — То је вероватно био глас наредника Кљајића који је самог себе за ову гтрилику унапредио.

Ове четникове речи још више су појачале панику која је у доброј мери захватила 2. батаљон. Међу борцима је настала препирка. Једни су били за предају, други против. Малодушни су се упињали да докажу како је једини излаз предаја. Они су говорили како је то боље него смрт. У 7. чети морал је и даље био на висини. Само један борац уплашен, јурнуо је на командира вичући да нареди предају „када људи лепо предлажу“. Малишић је тргао пиштољ и убио га. Борци су одобрили овај поступак.

Четници су поново кренули на јуриш. Партизани су их опет дочекали плотуном, али знатно проређеним.

Пушкомитралезац Момчило Жировница из 7. чете предложио је свом помоћнику и још двојици да сами покушају пробој. Искрали су се и сишли у приземље. Четници су већ били у дворишту. Жировница је са прозора осуо рафал по четницима а његов помоћник је бацио бомбу, затим су сва четворица искочила кроз прозор и јурнула у ноћ. Грунуле су још две-три бомбе и одјекнули кратки рафали митралеза. Успели су да се пробију и стигну на Рудник.

После ове Жировничине акције, четници су навалшш јаче. Ватра партизана била је слаба, па су они успели да продру у приземље болнице. У таквсј стању је свануло. Обе стране су биле исцрпљене. Командант 2. батаљона Вукотић Уча, и сам на ивици нервнoг слома, тражио је преговоре. Четнички старешина Кљајић је прихватио. Преговори су вођени у дворишној згради. Уча се вратио после двочасовног натезања и саопштио четничке услове: предаја оружја, пријем у редове четника оних који то желе, задржаће све старешине ранга командира вода и водног делегата ради испитивања, задржаће и све чланове Партије. У супротном, запалиће болницу. Учи су показали припремљене бале сламе и флаше бензина. Заменик комесара батаљона сазвао је конференцију ради разматрања четничког предлога. Било је мишљења за и против. Неки су викали из све снаге: „Доле окупатори!“ Четници су у приземљу прихватили паролу и такође викали: „Доле окупатори!“ На крају се прешло на гласање дизањем руке. Са малом већином превагнули су они који су били за предају. Седма чета, са командиром, на челу, осим неколицине била је против предаје. У 11 часова командант 2. баталона објавио је четницима предају. У болничко двориште је изашао 2. баталон, напред командант, за њима заменик комесара, а онда командир и комесар 5. чете и остали. Предавали су оружје и постројавали се на месту где их је један четнички старешина разврставао по неком свом критеријуму. Борци 7. чете посматрали су са прозора овај жалостан приказ. У многим очима назирале су се сузе.

Четници су позвали и Малишића да сиђе са спрата и положи оружје. Одговора није било. Онда су четници почели да убадују сламу у приземље болнице.

— Предајте се или палимо — наређивао је четнички старешина.

Малишић је живео у уверењу да ће однекуд стићи помоћ. Отуда је настојао да добије у времену. Он је утицао и на штаб 2. батаљона да не жури са предајом. И сада, у последњем моменту, оптимизам га није напуштао. Али, сада више није имао аргумената, а нити муниције. Алтернатива је била предати се или изгорети. Пришао је прозору, отпасао свој парабелум и бацио га у двориште.

— Предајемо се четници! — рекао је.

Седма чета је изишла у двориште и придружила се 2. батаљону. Један четнички старешина постројио је све партизане у две линије једне према другима и наредио им да испруже руке и покаже дланове. Овај „стручњак“ за читање са длана људске судбине. Одмах је издвојио борце које је по длановима оценио да су сељаци. Затим их је питао да ли желе да ступе у четничке редове. Јавило их се само неколико. Издвојени су у посебну групу и упућени у четничку касарну. Четнички старешина Кљајић одржао је говор групи сељака. Рекао им је да су погрешили што су лошли да се боре под вођством комуниста „који кису нити могу бити пријатељи сељака.“ Још једанпут их је позвао да ступе у редове четника, али нико се више није јавио. Онда им је рекао да иду својим кућама.

— Памет у главу — довикнуо им је на крају.

Један број бораца из 7. чете који су били издвојени као сељаци, вратили су се у строј своје чете. Изјавили су да не желе да се одвајају од својих другова. Остали, које су четници издвојили, напустили су двориште болнице.

Четалци су продужили своје одабирање. Тражили су да се јаве комунисти.

— Сви смо ми комунисти! — добацио им је водник Првог вода из 7. чете Лида Маринковић.

Остали му нису оспоравали, иако је тек сваки пети био члан Партије. Четници су се љутили. Једна група је почела да баца капе борцима 7. чете и да са њих скида звезде. Наредник Кљајић их је спре-4110.

— Нека, нека им тако буде кад желе — рекао је.

Борци, који нису били чланови КПЈ, проглашавајући себе комунистима ради солидарности са својим друговима члановима Партије, тада нису знали да ће са њима заједно и да умру. Нису веровали у толику подлост четника. Хтели су да им прхосе.

Четнички старешина Кљајић је тражио да иотупе стареишне. Испред 7. чете изашао је Малишић и рекао да је оп командир чете и за све одговоран лично он. У том моменту у двориште болнице ушао је капетан Стојановић. Пршпао је Малишићу и руковао се с њим. Познавали су се. Заједно су служили у истом гаркизону. Првослав Малишић био је активни наредник ваздухопловне техничке службе, шармантан и интелитентан, веома често пржгутан у друштву офипира. Стојановић га је питао како се нашао међу комунистима. Малпшић му је одговорио да му је међу њима и место јер је и сам комуниста. Стојановић му је одговорио да је учшио фаталну грешку и погазио заклетву на верност краљу и отаџбини. Позвао је Малишића да поразговарају насамо — „као луди“. Малишић је одбио позив. Рекао му је да неће да се одваја од своје једанице, а о овом срамном акту четника и нема шта тајно да се говори.

— О томе треба викати из свег гласа, господине капетане Стојановићу а не шушкати у четири ока — рекао му је Малишић гласио да сви чују. Ви сте отпочели братоубилачки рат, а то је дело пропсв народа. Народ жели да се бори против окупатора и спреман је да у тој борби даје животе. Народ жели слогу. Народ не пита ко је четник а

ко партизан, већ ко и како се бори против окупатора. А шта ви радите: убијате, разоружавате, хоћете да нас спалите.

— Можда је то грешка, можда и заблуда, али ми извршавамо наређење стигло из Лондона. Ми смо војкици и наређења се морају извршавати.

То је био одговор Стојановића који није са одушевљењем прихватио ову прљаву акцију. Ширио је руке а онда се негде изгубио. Четници су довели гред болницу комесара 2. баталона Ота Левија и комесара 4. чете Војислава Савића. Са њима је било још десетак бораца. Прикључили су их осталима. Наредник Крста Кљајић издвојио је из 2. батаљона и 7. чете 125 бораца. Направљен је списак жихових имена са основним подацима. Колона заробљеника напустила је дворкште болнице а затим и Горњи Милановац. Пратила их је једна чета четлика. Одвели су их у Брајиће и гредали јединици која је обезбеђивала Дражину врховну команду. Поручник Звонимир Вучковић је сачекао свој одред у Такову. Наредник Кљајић му је рапортирао да је „спровео у Брајиће 125 комукиста заробљених у милановачкој болници“ и предао их надлежној команди. Кљајић је такође рапортирао да је у борби имао само једног мрвог и неколко рањених, а и да су губици партизана минимални. „Хвала Богу што се све завршило без много крви и жртава“ — рекао је Вучковић пред постројеним четницима овог одреда, желећи да им се прлкаже као човек племенита срца. Ова два миљеника Драже Михаиловића, који су га верно пратили још од првих дана, можда тада и нису били свесни у каквом су гнусном злочину учествовали. Кљајић се још хвалисао како је он то све вешто извео — како је „чврсто окружио комунисте па никуд нису могли да мрдну“.

Четничке војводе, учесници милановачке драме, Вучковић, Стојановић и Смиљанић, брзо су напустили Милановац и са својим одредима отишли преко Такова за Брезну. Журили су — као да их је прогонила нечиста савест. У Милановац је дошао мајор Савовић са задатком да у њвиу учврсти чепгичку власт.

Група партизана која се пробила са пушколштраљесцем Жировником стигла је брзо на Рудкик и објаснила Дугалићу шта се десило у Милановцу. Он је одмах разоружао Рудничку четничку групу. Четници су негодовали, али се нису много огршали. После се Дугалић договорио са Томићем, командантом места, да пртсупи све партизана који су се нашли на Рудкику и поседне положај који је држао његов баталон. Дугалић је убрзаним маршем кренуо за Милановац у смеру 2. батаљону и 7. чети. Када је стигао на северну ивицу Милановца, борба у Милановцу се вођ није чула. Развио је чете у стрељачки строј и кренуо према граду. Неки сељаци из Мајдана, четнички расположен, обавестили су четнике о приближавању партизана. То је било време када је смена четничких јединица била у току. Капетан Стојановић и Смиљанић журили су да што пре извуку своје људство из Милановца. Собом су повели заробљене борце из Таковског баталона, затим припаднике посаде чете и партизански део болничког особља међу којим је било и неколко другарица. Мајору Савовићу нису биле довољно познате месне прилике. Он је добио инструкцију са Равне Горе да у Милановцу одржи јавни збор и објасни народу нови поли-

тичко-стратегијски курс четничког руководства у вези са нападом на партизане. Овом „чизмару“ политика није ишла од руке, па се мучио око организовања збора, војничку страну је запоставио — кије организовао извиђање. Главнину свот одреда сместио је у касарну, а на периферији вароши — према Чачку и Руднику — утутутио по једну чету ради обезбеђења. Савовићеви четници су већ били почели да пуштају браде, сви су на шајкачама и шубарама имали кокарде, а преко груди укрштене реденике. Народ је од њих више зазирао него од других четника. Дуталић **их** је напао из покрета. Засуо их је жестоком митраљеском ватром. Расули су се на све стране, а остали подигли руке и бадили оружје.

По уласку у варош 1. батаљон је хитао ка касарни и болници, али 2. батаљон и 7. чете тамо више није било. Од заробљених четника Дугалић је сазнао да су партизани недавно некуда одведени.

У исто време, када је Дуаглић нападао са севера, Љубићка чета напала је Милановац са југа и разбила четнике који су се налазили испред ње. Са том четом се налазио и Чича Илић који је те ноћи имао велике непријатности. Када је кренуо на састанак са Ракићем, изненада га је окружила једна група четника коју је специјално упутио мајор Савовић. Четници су напали Чичу и Ракића, одузели им оружје, везали их и повели у штаб мајора Савовића. Али на срећу, четници су у ноћи залутали и наишли на претходницу Љубићке чете која је четнике заробила и ослободила Чичу Илића и Ракића.

Увече седмог новембра Горњи Милановац је поново био у партизанским рукама.

Колона партизана, који су се неочекивано претворили у заробљенике, кретала се према западу. До села Брајића ништа се није нарочито догађало. Малобројна пратња из одреда поручника Вучковића била је толерантна. Прављени су редовни састанци ради одмора. У једном селу су чак и храну набавили и поделили је партизанима. Уз пут се изгубило преко 20 бораца — нису пуцали. У Брајићима је заробљене партизане прихватио војвода Шкава са својим људима. Тамо је већ било 30 заробљених партизана доведених из Косјерића. Шкава — мала кривонога, крезуба сподоба, непрестано се кезио. Скидао је борцима капе на којима су биле петокраке звезде, бацао их на земљу и газио. Псовао је. Нарочито се окомио на другарице из Косјерића, ударао им шамаре, и чупао косу. Шкавини четници навалили су на заробљенике, свукли им одећу и обућу и опљачкали до голе коже. Пред **Еече** 7. новембра на Равну гору је кренула колона босих и полуголих заробљених партизана. Пре поласка један мајор из Дражине врховне команде одржао им је говор пун псовки и претњи. Оптужио је партизане као главне кривце што Немци стрелчају недужан народ. На Равној гори већ се налазио логор у коме је било око 200 заробљених партизана. Војвода колубарски капетан Каменица држао је говор. Он је претио и псовао, али умереније, уносио је и оптимизам. Обећавао је да ће сви партизани бити спроведени у логор који чувају равнгорски четници и да нико неће бити предат Немцима. Дао је и „часну официрску реч“ да ће све тако бити. Те вечери су сишли у село Рибницу и преноћили код неких трла. Обезбеђење је било слабо, а ноћ мрачна. Међутим, врло мало је заробљеника побегло, нису знали куда би онако боси и полуголи, а и ве-

ровали су капетану Каменици. Овај фарисеј је својом демагогијом успео да људима који су се нашли у невољи улије наду. Он је чак грдио Шкаву и његове људе што им је одузео одела. Јагао је безочно, а људи су му ипак веровали. У Рибници се било окупило око 400 заробљених партизана. Поред Шумадинаца, било их је из Чачка, Такова, Пожеге, Косјерића, од Ужица и других места које су четници напали скоро у исто време. Огромна колона изгладнелих и лоше одевених заробљеника тромо се кретала. Пратило их је педесетак четника и војвода Каменица, који је јахао на челу ове жалосне поворке. Он је бодрио заробљенике. Причао им је да их води у Маркову Цркву где их чекају топле баракe и храна. Прошли су кроз ово село и нашли се у Словцу. А онда су их изненада окружили Немци са псима. Грубо су их хватали и убацивали у камионе. Каменица и његови четници су се изгубили.

Немци су довели заробљене партизане — њих 360 — у Ваљево и затворили их у магацин једног млина који је био испражњен, вероватно, специјално за ове сврхе. У магацину ничега није било осим сивих дебелих бетонских стубова и малих прозорчића са решеткама. Исте вечери су издвојили жене, команданте и комесаре баталона. Отпочела су саслушавања која су вршена по групама од по тридесет. Пролазили су кроз кордон немачких војника, недићеваца, љотићеваца и Пећанчевих четника. Ударали су их и псовали. Немци су узимали генералије својих жртава, а на крају су поред њихових имена стављали крст. Питали су саслушаваног партизана да ли му је јасно што се крстом означава. Сами су одговарали:

— Смрт, глупане! Гроб! — а онда су се садистички смејали.

Дванаестог новембра Немци су почели да стрељају заробљене партизане. Као разјарене звери упадали су унутра, ударали поспале људе, хватали првих педесет и убацивали у камионе. Убрзо затим низ Колубару су почели да одјекују митраљески рафали. У сумрак идућег дана шесторица су покушала да се са крова магацина спусте низ олук на супротној страни од главног улаза. Али од њих шесторице успела су само двојица — Милорад Пешић и Миодраг Тешић. Кад су напустили млин, бежао је сваки на своју страну. Пешић је доспео у Ваљевски партизански одред, а Тешић је дошао на Рудник — у Дугалићев батаљон. Они су испричали потресну судбину својих заробљених другова. Следеће две ноћи Немци су стрелали све преостале заробљенике. Овај масакр преживело је и неколико другарица које су радиле у болницама а похватане су без оружја.

Тако се завршио подли акт равногорског четништва, издаја без преседана по начину како је изведена. Подлост, лицемерје и зверски нагони дошли су овде до пуног изражаја. Предајући Немцима 360 партизана, руководство равногорских четника желело је да се додвори окупатору, да на делу покаже своју спремност да се бори против народноослободилачког покрета. Овим актом Дража Михаиловић је пао на позиције Косте Пећанца. Између ова два четничка покрета није, у суштини, било никаквих разлика.

У овим догађајима испољиле су се и слабости једног броја руководилаца партизанских јединица ранга командира и комесара чета и батаљона. Показали су се лаковерни, неспособни да процене конкретну војнополитичку ситуацију и да донесу одговарајуће одлуке.

Шумадијска група партизана могла је до Брајића и да верује да ће се све ипак добро свршити, али када су четници почели да их пљачкају и малтретирају између Брајића и Равне горе, требало је да им буде јасно да су четници непријатељи и да се од њих не треба ничему добром надати. Могућности за бекство је било. Нису били наивни само Шумадинци. Двадесет равногораца је дотерало на Равну гору и 80 Ужичана заробљених у Карану. Уз пут, у клисури Ридова код села Скакавац, четнички старешина — жандарм Ајдацић издвојио је деветоро заробљеника, међу којима су били и један судија, један ветеринар и две учитељице. Ајдацић и његова дружина убили су их на зверски начин. Учителице су силовали, па изболи ножевима, а другима су ложили ватру на грудима, вадиле им очи. Оставили су унакажене лешеве незакопане. Осталих 70 заробљеника приспело је на Равну гору. Нико уз пут није побегао, а четника је било један на четворицу.^{1.0}

ЛАБУДОВ БАТАЉОН ПРОГОНИ РАВНОГОРЦЕ ОД ЧАЧКА ДО ПРАЊАНА

Раније је већ речено да је 3. батал>он Првог шумадијског одреда без 7. чете био упућен у Чачак. Батаљон се одмарао у Горњем Милановцу 5. новембра у оној истој болничкој згради у којој су дан касније били окружени 2. батаљон и 7. чета. Лабуд је са 8. и 9. четом напустио Милановац у поноћ и кренуо преко Брђана у Чачак. На брдима око Брђана виделе су се групе четника. Ложили су велике ватре, певали и пуцали. Меци су често летели изнад глава бораца 3. батаљона, али они су мирно наставили пут. У Брђанима је Лабуд добио обавештење да је могућ оружани сукоб са четницима. Препоручена му је опрезност.

Шестог новембра, пред вече, батаљон је стигао у Прањане. Командант батаљона је добио информацију да је један четнички одред под командом генералштабног капетана прве класе Дерока напустио положаје код Краљева, отео од партизана два топа 75 мм и да се налази у селу Љубићу, одакле намерава да нападне Чачак. Информација није долазила из званичних извора, па је Лабуд телефоном разговарао са командантом места у Чачку, Миленком Никићем, и тражио од њега инструкцију. Потврђујући вест да се капетан Дерок налази на Љубићком брду, Никић му је рекао да сутрадан рано дође са батаљоном у Чачак. Батаљон је око 9 часова 7. новембра кренуо комуникацијом Прањани — Чачак. Мања група четника отворила је ватру на претходницу батаљона. Лабуд је упутио један вод из 8. чете да растера четнике. Батаљон је наставио пут према Љубићу, али тада су налади четника учестали. Четници су били распоређени по групама с обе стране пута и отварали су ватру из пушака и митраљеза. Један борац из 8. чете је рањен. То је Лабуда наљутило, па је наредио четама да се развију за борбу и нападну четнике. Чете су кренуле у напад, једна лево, а друга десно од комуникације, и енерги-

^{1.0} Случај је описан у „Борби“ у броју од 18. новембра 1941. године. У броју од 20. новембра 1941. „Борба“ је описала случај предаје заробљених партизана Немцима. (Изјава Милорада Пешића)

чним наступањем растерале су четнике. На брежуљцима око пута четници су оставили десет мртвих. Батаљон је наставио пут. Од Љубића је допирала јака митраљеска ватра. Испред Љубића батаљон је наишао на два вода 5. љубићке чете Чачанског одреда. Комесар чете Милан Јовановић и водник Трећег вода обавестили су Лабуда да су Дерокови четници претходне вечери на превару заробили неколико руководећих другова, међу којима и командира њихове чете и да су их одвели у Коњевиће. Други вод ове чете налазио се у Чачку. Комесар Јовановић је кренуо са 1. и 3. водом да пронађе и ослободи командира, али су испред Љубића наишли на јаку четничку ватру. Комесар Љубићке чете обавестио је Лабуда да се на брду Осоју, на оним истим положајима на којима је 1815. Танаско Рајић јуначки одолевао навали Турака и где му је подигнут споменик, налазе јаке снаге четника са два топа. Такође јаке снаге четника налазе се и у селу Коњевићима. Лабуд и Јовановић су се договорили да заједно нападну четнике. Извршили су извиђање земљишта, које су комесар 5. љубићке чете и водници Јовановић и Топаловић добро познавали. Лабуд је оценио да су четнички положаји на Љубићу јаки и да доминирају целим простором на летој обали Мораве. Одлучио је да са Љубићком и 8. четом нападне четнике на Љубићком вису, а да са 9. четом нападне четничке положаје у селу Коњевићи. Према информацијама Љубићана, главне четничке снаге на Љубићу налазиле су се на брду Осоја, а снаге у Коњевићима су биле развучене. Део тих снага налазио се у рову јужно од пруге Прањани — Чачак, а главнина по кућама.

Осма и Љубићка чета напале су вис Осоје обухватајући га са југа и севера. Четници су пружили веома јак отпор. Љубићка чета, у којој су претежно били радници, напала је веома енергично, али ни Осма чета није заостајала — засула је четнички предњи крај митралеском ватром, а онда су грунуле ручне бомбе. Од првог налета четници су претрпели знатне губитке, почели су да се колебају, а онда су се дали у бекство. После једночасовне борбе четници су били протерани са Љубића. Оставили су много оружја, топова и око 20 мртвих. Командант четника, капетан Дерок жестоко се борио. Рањен на више места, одступао је под борбом према реци Чемерници. Пао је у њу покушавајући да испали последње метке из свог пиштоља. Ту му је био крај. Докусурали су га Љубићани.

Четничка група из Коњевића пошла је у помоћ својима на Љубићу. Тако је дошло до борбе у сусрету са 9. четом. Четници су жестоко навалјивали, па је 9. чета била принуђена да се брани. Заузела је положај дуж пруге и зауставила јуриш четника. После разбијања четника на Љубићу, Лабуд је оријентисао и 8. чету према Коњевићима. Обе чете су прешле у напад и разбиле четнике. Пут за Чачак био је слободан. На улазу у Чачак Лабуда и његове борце дочекао је партизански комесар места, честитао му на победи и предложио да се чете распореде ради одмора.

Борци 3. батаљона су добили обилну вечеру и рано легли да спавају. Али, и њихов одмор није дуго трајао. Око пола ноћи Лабуда је пробудила митраљеска паљба која је долазила са јужне периферије Чачка. Наредио је командирима да пробуде борце, да провере исправност пушкомитраљеза и стање муниције. Упутио је патролу у команду

места да се информише о ситуацији. Са патролом је из команде места дошао један партизан који је Лабуду објаснио ситуацију служећи се картом и саопштио му задатак батаљона. Тај партизан је послужио као водич. Батаљон је трчећим кораком прошао улицама Чачка и посео положај на Лозничком потоку и вису западно од тог потока. Четници су већ били у Кулиновцу. На вису Чукара горела је велика ватра Отуда је допирала песма четника. Убрзо су четници напали на положај 3. батаљона. Распламсала се жестока борба која је трајала више од три часа. Напад је био заустављен. Онда је Лабуд наредио прелазак у противнапад. Четници су се бранили жилаво и одступали поступно. Око положаја Бедеми развила се блиска борба у којој су највише коришћене ручне бомбе. Трећи батаљон је остао без муниције. Лабуд је обуставио напад чекајући попуну муниције. Четници су такође престали да пуцају. Настало је обострано надвикивање. Четници су псовали Стаљина и претили партизанима да ће их похватати живе. Партизани су им узвраћали на сличан начин. Док је трајало „препуцавање“ речима, Трећи батаљон се попунио муницијом. Напуњени су шаржери и реденици. Извршено је и извесно прегруписавање. Почело је да свиће па су се боље уочавали положаји четника. Они су такође прегруписавали своје јединице.

Четници су изненада прешли у јуриш, наносећи главни удар на споју између 9. чете и Чачанске чете. Једна њихова колона је напала низ Мораву, десном обалом. Дизали су велику галаму. Узвикивали су пароле: „За краља и отаџбину“; затим: „Предајте се, комунисти, док је време, кад заузмемо Чачак биће касно.“ Лабуд је наредио противјуриш. Онда су и партизани кренули узвикујући своје пароле: „Јуриш, Шумадинци! Уништавајте убице нашег команданта Милана Благојевића!“ Распламсала се драматична борба. Притисак четника на лево крило 9. чете био је тако јак да је она почела да се повија и четници су обухватили распоред батаљона са истока. Лабуд је овај маневар открио на време и брзо прегруписао 8. чету тако да је она одмах прешла у противнапад и напала четнике с бока. Јуриш 8. чете био је силовит. Четници нису издржали, почели су да се повлаче. Тада су и Чачани прешли у противнапад. Четници су одбачени далеко од града, према планини Јелици. Трећи батаљон у овој борби није имао губитака.

Трећи батаљон се одмарао само неколико сати. Осмог новембра пред подне кренуо је возом у Ужичку Пожегу. Воз се кретао веома споро, тако да је приспео у Пожегу тек увече. У Пожеги је било мирно. Ариљци и Пожежани били су протерали четнике. Батаљон се распоредио у касарни за одмор. Људство се одмарало и 9. новембра, а следећег дана у зору батаљон је добио задатак да очисти терен од остатака разбијених четничких одреда. До мрака, батаљон је у одељенским колонама „прочешљао“ села Доњу и Горњу Добрињу и стигао у село Душковце, где се у школи налазило око 50 четника. Лабуд је наредио 8. чети да се развије у стрелце и опколи школу. Међутим, борди су са велике даљине почели да узвикују „Напред, Шумадинци!“ Четници су се удашили, па су и они почели да пуцају „на слепо“. Њихова брза палба трајала је десетак минута. Осма чета се за то време приближила школи и засула прозоре жестоком ватром. Прсла су стакла на прозорима, цреп се рушио. Четници су прекинули

ватру и почели да беже према Равној гори. Тако се ова борба, због неспретности старешина 8. чете, претворила у обично шенлучење, уместо да се заврши уништењем непријатеља.

Батаљон је боравио у Душковцима два дана. За то време је слао потерна одељења прома Равној гори. Четници, разбијени на мање групе, отварају су ватру са велике даљине и брзо нестајалк. Три-наестог новембра једно потерно одељење сукобило се на брду Велика зајчица, изнад села Љутице, са четничким одредом јачине око 200 људи. Одмах је обавештен Лабуд. Он је покренуо главнину батаљона. Четници су почели да пуцају када су партизани били од њих удаљени око два километра, а затим су напустили положај.

Петнаестог новембра на простору села Мршеља, Богданаца и Дружетића прикупиле су се јаке партизанске снаге. Поред Шумадијана нашли су се у Ариљци, Пожежани и Чачани — преко 600 бораца. Једна друга групација, коју су сачињавала два батаљона из Посавског одреда, Рачанска чета и једна чета Крагујевачког одреда, блокирала је четнике са североистока. Партизанским снагама у име Врховног штаба командовао је Душан Јерковић. Припремао се напад на Прањане, Брајиће и околна села где су биле прикупљене главне снаге равнатораца. Лабуду је било предочено да ће четници упорно бранити Прељину и да треба наступати опрезно. Али, Лабуд је самоуверено кренуо долином потока Плана у четним колонама, намеравајући да се из покрета пробије у Прељину. Лево од правца кретања батаљона на безименом вису налазили су се четници. Лабуд на њих није обраћао пажњу. На око два километра западно од Прањана батаљон је наишао на снажну митраљеску ватру. Четници су дејствовали из рова. Лабуд је наредио да се чете развију у стрелце и крену у јуриш. Али, четничка ватра је била толико јака да је стрелачки строј обе чете био принуђен да залегне. Напред се није могло. Настављена је паљба из лежећег става. У међувремену, група четника, која се натазила на брду, сишла је низ јужне падине и почела да заобилази батаљон са запада. У исто време једна четничка колона кренула је из Прањана и почела да заобилази распоред батаљона с југа. Овај маневар четника откривен је касно — када су четници већ почели да затварају обруч. Заменик командира 9. чете са пушкомитраљезом и једном десетином покушао је да заузме један вис и спречи четнике да затворе обруч. Али, пушкомитраљез је отказао и четници су окружили батаљон. Остале партизанске јединице биле су знатно удаљене. Тада је командант батаљона схватио да је учинио грешку. Наредио је пробој из обруча правцем одакле је и дошао. Настала је драматична борба. Неколико бораца је рањено, а погинуо је помоћник пушкомитраљесца Љуба Живановић, кројач из Винче.

Ова борба је исцрпла борце физички и психички. Наредни дан, 16. новембра, батаљон је провео у селу Богданцима (заселак Каменица) на одмору. Тога дана, у Дражетићима (Душан Јерковић је изредио јединице и свакој поставио задатак. Трећи батаљон је добио задатак да напада на истом правцу као и претходног дана. Сутрадан, 18. новембра, обновљен је напад на Прањане, знатно организованији и систематичнији. Међутим, тада се у Прањане била слегла сва равнаторска војска. Било их је преко три хиљаде. Оштра борба на широком фронту трајала је све до мрака. Ређали су се напади и против-

напади са обе стране. Трећи батаљон је успео да се пробије до Прањана и запоседне неколико кућа на западној ивици варошице. Али, четници су одмах прешли у противнапад, па је дошло до ватреног дуела на одстојању од свега сто метара. У овој борби је рањен пушкомитраљезац 9. чете Бранко Стефановић, па је чета остала без два пушкомитраљесца. Јерковић је одобрио извлачење 9. чете.

Ноћу између 18. и 19. новембра, Јерковић је упутио 8. чету у село Каменицу са задатком да тамо преноћи и сутрадан заузме вис Киту који су претходног дана заузели подрињски четници капетана Рачића. Чета је стигла у село у сумрак и распоредила се за преноћиште код једног домаћина који је имао пространо двориште, две куће и више помоћних зграда. У истом дворишту била је смештена Словеначка чета Ужичког одреда, а домаћа чељад код суседа. Уморни борци су брзо заспали. Свака јединица се обезбеђивала са по једним стражаром. Око пола ноћи у двориште, се сручила са свих страна гомила четника. Викали су и подврискивали, пуцали и бацали бомбе. „Хватајте их живе!“ — викао је неки четнички старешина. Стражари су имали само толико времена да баце међу четнике по једну бомбу и да и сами уђу у куће. Бомбе су имале снажан ефекат. Неколико четника је било убијено и рањено. Тако брз и снажан отпор партизана четници нису очекивали, па су појурили да траже закло-не. То је било довољно да се јединице организују за отпор.

Отпочела је жестока борба. Четника је било неколико пута више. Старешине су их бодриле и приморавале да јуришају. Четници су у групама јуришали на врата кућа бацајући испред себе бомбе. Покушали су да око кућа баце бремена сламе и запале обе куће. Борци 8. чете борили су се јуначки. Зидови зграда су их штитили од пушчане и митраљеске ватре, али еу четници успели да баце на кров неколико тромблонских мина и нанесу тешке губитке Словеначкој чети. Борба је трајала све до зоре, а онда је стигла у помоћ 9. чета. Лабуд је кренуо чим је закључио да се борба продужила више него што је било уобичајено, а по жестини била је све јача. Када је 9. чета напала четнике с леђа, борци 8. чете искочили су кроз врата и прозоре у дворишта и извршили јуриш на четнике. Распламсала се борба прса у прса. За свега десетак минута двориште је било прекривено лешевима. Четници су се разбежали. У дворипгу је остало доста мртвих, а десетак их је заробљено. Оома и 9. чета имале су неколико мртвих и рањених.

Ноћу између 19. и 20. новембра, на захтев четничке Врховне команде, потписано је примирје, па су јединице НОВ ушле у Прањане без борбе. Трећи батаљон је остао у Прањанима три дана. Борци су се одмарали после вишедневних напорних борби. Храна је била добра — кувана у казанима, а хлеб са пекаре. Први пут после више од четири месеца борци 3. батаљона су добијали храну по утврђеној табlici — три оброка и бели хлеб — као права регуларна војска.

Двадесет трећег новембра 3. батаљон се поново вратио у Ужичку Пожегу и сместио се у касарну. Сутрадан је постројен испред касарне. Лабуд је обишао сваког борца, проверавајући његов изглед. Око 10 часова у круг касарне је дошао Врховни командант Тито у

пратњн Лоле Рибара и попа Владе Зечевића. Лабуд му је предао рапорт. Тито је борцима одржао краћи говор. Рекао је да је батаљон успешно извршио задатке на овом терену. Изјавио је да су се Шумадинци успешно борили против окупатора у својој родној Шумадији и да сада треба да се врате и наставе борбу. (Дотле је владало уверење да ће батаљон ићи у Ужице). На растанку Тито је рекао Лабуду да људи изгледају уморно и да им је неопходно обезбедити одмор.

Пред вече истог дана батаљон је промарширао Пожегом од касарне до железничке станице певајући: „Пшеница је класала, Шумадија гласала, Шумадија наша дика биће република ...“ Те ноћи батаљон се возом вратио у Горњи Милановац одакле је кренуо двадесет дана раније.

БОРБЕ НА ОСТАЛИМ ФРОНТОВИМА ПЈУМАДИЈЕ

Половином октобра 1941. године партизански одреди у Шумадији били су и по броју и по наоружању снажне формације. Други Шумадијски одред имао је 2 000 бораца распоређених у шест чета (Рачанска, Орашка, Моравска, Паланачка, Ресавска, Азањска), а чете су имале од три до осам водова. Штаб одреда је споро спроводио у праксу директиву о преласку на батаљонске формације. Неке чете су имале и преко 400 људи и биле су непогодне за маневар и командовање. Водови су такође били гломазни. Први шумадијски и Крагујевачки одред имали су тројну, идентичну формацију — по три батаљона, а сваки батаљон по три чете. Крагујевачки одред је имао 600, а Први шумадијски око 750 бораца. Космајски одред имао је 450 наоружаних бораца и 150 без оружја. Он није имао батаљонску формацију већ четири самосталне чете са 80 до 120 људи — знатно веће од чета у батаљонским формацијама, али нису биле непокретне. Посавски одред био је бројно најјачи, имао је 3 000 људи груписаних у четири батаљона (1. посавски, 2. београдски, 3. тамнавски, 4. посавско-тамнавски). Батаљони су имали 3—4 чете, а њихово бројно стање варијало је између 100 и 300. Овакве чете су биле гломазне и непогодне за партизанско ратовање, а и батаљони су самим тим били гломазни. Тамнавски батаљон је, на пример, имао 1 200, а Београдски око 650 бораца. Маневар и командовање оваквим јединицама били су отежани, нарочито на равничарском земљишту какво је Посавина, Тамнава и доњи ток Колубаре. Због оваквих формација често су прихватана фронтска дејства, што је ишло у прилог непријатељу који је у техничком погледу био изразито надмоћнији. Међутим, прилив бораца у Посавски одред у октобру био је тако велики (нарочито из Београда) да штаб одреда није успевао да нађе одговарјућу организацијско-формацијску структуру јединице, поготово у време интензивних борбених дејстава.¹⁶¹

¹⁶¹ Интересантан податак да је 1. посавски батаљон имао 1. новембра на списку 800 бораца од којих су 260 били радници, а 90 официри, подофицири и војни службеници југословенске војске. Значи да је било доста стручних кадрова па је објективно било могуће формирати већи број чета и батаљона. Питаше се да ли се радило о недостатку времена или о ускојрудости у вођењу кадровске политике.

У време када су Немци почели да реализују прву етапу планиране „операције чишћења“ Шумадије и западне Србије најјаче снаге партизана, према наведеним подацима дејствовале су у непосредној близини Београда и железничке пруге Београд — Ниш. Била су угрожена два објекта која су за окупатора имала стратегијски значај. Имајући ово у виду, Беме је планирао да у првој етапи операције одбаци партизанске снаге што даље на југ, да се ослободи притиска на Београд и обезбеди нормалан саобраћај на прузи Београд — Ниш. У вези с тим планом он је наредио Недићу да своје главне снаге, укључујући љотићевце и четнике, ангажује око Космаја и Смедеревске Паланке, а генералу Шталу дао је задатак да ликвидира партизанску слободну територију у Лепеници.

Од 15. до 21. октобра јединице Другог шумадијског одреда извеле су неколико напада на железничке станице Плану и Марковац, на недићевски гарнизон у Великом Орашју и рушиле пругу између Марковца и Плана. Двадесет петог октобра генерал Штал је упутио свој 721. пук да, потпомогнут 660. артиљеријским дивизионом из Паланке, недићевцима и л>отићевцима, заузме Рачу. Штал се више није заносио илузијом да је партизане лако уништити. Његово наређење је гласило: „очистити терен“. Немачки 721. пук дејствовао је веома енергично. На брду Гвоздењаку, Рачанска чета је пружиала Немцима јак отпор, али они су успели да овладају овим положајима, а затим да заузму и Рачу. Штаб Другог шумадијског одреда ангажовао је тада у Лепеници четири своје чете (Рачанску, Орашку, Паланачку и Азањску), а две чете (Ресавска и Моравска) налазиле су се на десној обали Велике Мораве. У току тродневних борби Немци су успели да овладају свим важнијим тачкама у Лепеници. Штаб Другог шумадијског одреда покушао је да преузме изгубљену иницијативу. Ноћу између 27. и 28. октобра Паланачка чета упала је у Паланку и разоружала стражу недићеваца. Међутим, у протеклим борбама чете су претрпеле знатне губитке, а дошло је и до великог осипања бораца. Азањска чета се готово била распала, а код бораца се осећало и слабљење морала. У таквим околностима штаб одреда организовао је 28. октобра саветовање у селу Јарушицама где су биле прикупљене све четири чете које су узеле учешћа у претходним акцијама. На лицу места се нашло око 500 бораца. Узимајући у обзир бројно стање Ресавске и Моравске чете, констатовано је да је одред за свега неколико дана преполовљен. Дobar број бораца — сељака није издржао овај ударац окупатора — разишли су се кућама. На овом саветовању је донесена одлука да се Азањска чета расформира и остатак њених бораца укључи у Паланачку чету.

Друга значајна одлука била је да се лепеначки крај привремено напусти и чете преведу на територију Крагујевачког одреда, с тим да Ресавска и Моравска чета и даље остану на својим теренима — источно од Мораве. То свакако, није било добро решење. Могао се одред реорганизовати и формирати већи број мањих чета од по 40 до 60 бораца, а чете објединити у батал>оне. Али таква могућност није ни разматрана. Ноћу између 28. и 29. октобра Други шумадијски одред је повукао главне снаге са своје територије и преко Чумића ујутро наредног дана стигао у село Добрачу где се налазио 2. батаљон Крагујевачког одреда. Тридесетог октобра штаб Другог шумадијског

одреда добио је наређење од Врховног штаба да упути две чете у Ужице. Истога дана Паланачка и Орашка чета кренуле су у Горњи Милановац одакле су наставиле пут возом до Ужица. Почетком новембра Лепеница је била војнички испражњена и у њој није било партизанских снага способних за предузимање већих акција. Окупатора је овакво стање свакако задовољавало.

До интензивног грађа борбених дејстава око Космаја дошло је почетком октобра. У штабу Космајског одреда постојали су извесни проблеми кадровске природе. Командант Милутин Тодоровић и комесар Јован Јерковић нису налазили одговарајућа решења за организацију одреда и начин употребе јединица. Приписивана им је пасивност на војном плану и они су били смењени. Тако је одредом даље руководио командир 1. космајске чете Јанко Марјановић у својству вршиоца дужности команданта одреда, а за заменика комесара одреда постављен је Драгослав Дража Марковић. Ново руководство усмерило је чете на железничке комуникације Београд — Младеновац и Београд — Мала Крсна. Чете су добиле рејоне дејства и самосталност у погледу избора циљева, времена и начина дејства. Извођење заједничких акција није се предвиђало. Тако је Првој чети додељен сектор пруге Ђуринци — Ресник; Другој чети територија среза космајског; Трећој пруга Ђуринци — Младеновац са могућношћу дејства и источније од Младеновца, а Четвртој пруга између Београда и Мале Крсне.

Осмога октобра 2. космајска чета напала је недићевски гарнизон у Венчанима у коме се налазио одред потпуковника Јовановића. Космајци су успели да изненаде недићевце и напали су их врло енергично. У овој борби се нарочито истакао бивши комесар одреда Јован Јерковић који је том приликом и погинуо. У првом налету, Космајци су убили команданта одреда недићеваца потпуковника Јовановића и његова два наредника, па је одред био обезглављен. Погинуло је око 40 недићеваца, али главнина је ипак успела да запоседне једну зграду са јаким зидовима и да је организује за одбрану. Космајци су покушали да помоћу ручних бомби заузму зграду, али то им није успело. Борба је трајала неколико часова. У јуришима на зграду пало је осам бораца, а два су рањена, па је командир чете одлучио да прекине напад и да се повуче.

Десетог октобра недићевци су удружени са Пећанчевим четницима, покушали да се реванширају Космајцима. Ноћу, они су успели да окруже 2. чету у селу Арнајеву где је коначила. Али, стража је успела да упозори на опасност. Командир је радио веома хладнокрвно. Повукао је људство из околних кућа у школску зграду, где се налазила главнина чете и организовао кружну одбрану. Његова процена ситуације била је да је непријатељ успео да окружи шири рејон школе и организује систем ватре. Предузимање пробоја у условима када се не зна ни приближан распоред непријатеља ни његова јачина сматрао је великим ризиком. Одлучио је да прихвати борбу у окружењу. Располагао је довољним количинама муниције. Недићевци и четници су нападали са свих страна. Извршили су и неколико јуриша и стизали до самих врата школе, али су ту заустављени ручним бомбама. После два часа, у Арнајево су стигле две чете 2. баталјона Првог шумадијског одреда и један вод из Посавског одреда.

Командири ових јединица су чули да се у Арнајеву води борба па су самоиницијативно кренули да пруже помоћ својима, без обзира што им није било познато ко заправо води борбу. Испред села су били обавештени о ситуацији. Енергично су напали непријатеља с леђа и натерали га у бекство. Недићевци и четници су имали десет мртвих и пет заробљених, а велики број их је рањен. На страни партизана није било губитака.

Од 15. до 20. октобра остале три чете Космајског одреда извеле су више успешних акција на железничким пругама између Рипња и Ресника, Дражевца и Шепшина. У овим акцијама непријатељу је нанесена велика материјална штета. Седамнаестог октобра 1. космајска чета упала је у село Ковачевац, напала и разоружала посадну чету Пећанчевих четника и заробила четовођу.

Последњих дана октобра 125. немачки пук у садејству са недићевским и љотићевским одредима водио је борбе на простору између Обреновца, Умке и Црљена. На овом простору дејствовао је 2. (београдски) батаљон Посавског одреда. Штаб Космајског одреда проценио је да тежиште борбених дејстава треба пренети на простор западно од Космаја и тесно садејствовати Посавском одреду. Већ 20. октобра све четири чете Космајског одреда биле су ангажоване према доњем току Колубаре. Све до 28. октобра вођене су борбе великих размера и то на ширем фронту. Космајци, заједно са Посавцима, тежили су да потисну непријатеља са простора којим је овладао. Тако је дошло до оштрих фронталних борби у којима се испојила техничка надмоћност непријатеља. Муниција се свакодневно трошила у великим количинама. Космајске чете су убрзо остале без муниције. Двадесет осмог октобра изведен је напад на четнике у селу Баћевцу. Том приликом су запаљене знатне количине муниције. Истога дана нападнут је један одред недићеваца па је и том приликом заплена муниција. Двадесет деветог октобра Космајски одред и 2. посавски батаљон сукобили су се код Барајева са једним батаљоном 125. немачког пука и одредом недићеваца. Борба је вођена више часова без видних резултата. Немци су одступили према Лазаревцу, а Космајци су се повукли према Космају. Штаб одреда је упутио 4. чету на Рудник да би донела оружје и муницију која је тражена из Ужица. Штаб одреда је тражио од Врховног штаба да му се упути из фабрике оружја 150 пушака и одговарајућа количина муниције ради огремања ненаоружаних бораца.

Првих дана новембра Космајски одред, заједно са 2. (београдским) батаљоном Посавског одреда, налазио се на територији космајског среза. Обе јединице су располагале скромним количинама муниције па су избегавале акције већих размера. С недићевцима и љотићевцима било је неколико сукоба који су се успешно завршили. Петог новембра недићевски мајор Калабић, прикупио је у селу Манићу један свој одред и одред Никчевићевих четника с намером да нападне Космајски одред и Београдски батаљон. Штабови ове две јединице су обавештени о намерама Калабића. Одржан је заједнички састанак и донесена одлука да се непријатељ преухитри. Сутрадан у зору извршен је напад на снаге непријатеља у Манићу. Недићевци и четници су били потпуно изненађени. Покушали су да потраже спас у

бекству. Космајци и Посавци су их гонили све до Лисовића. У Дучини и Стојнику ове две јединице су провеле неколико дана очекујући повратак 4. космајске чете с Рудника с муницијом. Муниција није стигла ни следећи дан.

Деветог новембра одржан је заједнички састанак штабова Космајског одреда и Београдског батаљона у Великој Иванчи. Разматран је план даљих дејстава. Снабдевање муницијом био је главни проблем. Донесена је одлука да обе јединице крену на Рудник, да се тамо одморе неколико дана и, кад се снабдеју муницијом, да се врате. Јединице су се постепено померале у правцу Рудника. Шеснаестог новембра стигле су у село Гараше, западно од планине Букуље. Ту су сазнале да се на простору села Босута и Јеловика налази око 700 недићеваца и четника из Калабићеве Колубарске оперативне групе. Донесена је одлука да се ова групација нападне. Напад је извршен 17. новембра у зору. Борба је вођена читав дан. Недићевци и четници су се повукли према Белановици, а Космајски одред и Београдски батаљон продужили су према Руднику.

На Руднику су се јединице одмарале неколико дана, а комесар Космајског одреда Ђорђе Јовановић отишао је са групом бораца у Милановац ради набавке муниције. Отуда се вратио са муницијом и једним минобацичем 81 мм. Јединице су почеле да се припремају за повратак на свој терен. Али, одмах је уследио напад јаким непријатељских снага на Рудник, па је Космајски одред, заједно са Београдским батаљоном, ангажован за одбрану Рудника.

Главне снаге Посавског одреда, 1. посавски, 3. тамнавски и делови 4. посавско-тамнавског батаљона, напустили су почетком новембра доњу Посавину и Колубару оријентишући се на правац Обреновац — Уб — Ваљево. На овом правцу су биле ангажоване јаке снаге немачке 342. дивизије. Тако су отпочеле тешке и дуготрајне фронталне борбе којима је требало спречити непријатеља да брзо продере на територију Ужичке Републике. Седмог новембра Посавски одред је бранио фронт између Уба и Коцељева, широк 15 километара. Тог дана дошло је до чувене битке на Јаучанском вису. Немачки одред јачине 800 људи са артиљеријом нападао је од Дебрца преко Бањана положај 3. баталјона. Распламсала се жестока борба која је трајала пуних шест часова. Тамнавци су извршили маневар са једном четом и изненада напали леви бок немачке групације који је био незаштићен. Постигнуто је изненађење и непријатељ је претрпео знатне губитке. Немци су успели да овладају овим положајем тек када су ангажовали и један батаљон из Ваљева који је с леђа напао положај бранилаца. У борбама око Јаучанског вуса Немци су изгубити око сто војника и официра.¹⁶²

Посавци су водили жестоку борбу с Немцима и код села Оглађеновца. У овој борби је дошао до највећег израза тешки митралез максим 1. посавског батаљона којим је руковао Хари Шихтер, бивши «немачки војник, који је раније прешао на страну партизана. Овај ми-

^{1,5} „Борба“ у броју 17. од 22. новембра 1941. године описује ову борбу. Немци су на превару убили комесара батаљона Душана Даниловића, познатог синдикалног функционера из Новог Сада. Батаљоном је командовао Живота Илић, сељак — резервни наредник, и то врло успешно. Кроз Уб Немци су провезли 93 мртва војника, а недићевци тридесет.

траљез је задао Немцима много јада. Против њега су ангажовали минобадаче и артиљерију, али без резултата. Заузели су положаје после неколико поновљених јуриша и то када је цела послуга митраљеза била уништена. Врховни штаб похвалио је Немца, партизана Харија Шихтера.

После заузимања Љубовије коју су бранили четници Драже Михаиловића 1. посавски баталон је 23. новембра превезен камионима у Ужице, а 4. посаво-тамнавски пребачен је у Кремну. Трећи (тамнавски) батаљон остао је код Валева.

Крагујевачки одред је почетком новембра водио борбу на три основна правца. Његов 3. батаљон у садејству са Поморавским одредом водио је око Дулена вишедневне жестоке борбе са љотићевцима и Немцима. Шестог новембра повукао се у Ацине Ливаде где је у школи одржао приредбу посвећену октобарској револуцији. Батаљон је остао у Ациним Ливадама до 13. новембра. Већ је био пао снег. Сместени удобно у школи, борци су се одмарали од тешких, дуготрајних борби и маштали како би било добро да се овако дочека пролеће. Али, непријатељ није мировао. Трећи и Пети одред љотићеваца стигли су неприметно у Ацине Ливаде у зору 13. новембра и опколили школу. Партизани су се до те мере понашали мирнодопски да нису постазили чак ни стражу. Заправо, страже су биле у току ноћи, а у свануће су се повукле. Старешина љотићеваца је са једном групом својих доброволца пошао на главна врата школе у намери да упадне међу партизана, верујући да они још спавају, да ће их изненадити и присилити на предају. Али, у ходнику се налазио дежурни батаљона. Када су се љотићевци појавили на вратима, он је на њих отворио ватру из пиштоља. Један љотићевац је пао. Остали су отворили ватру и изрешетали дежурног. То је алармирало борце. Командант батаљона Мома Станојловић дограбио је пушкомитраљез, излетео у ходник и испалио на групу љотићеваца цео рафал. Неколико их је пало, а остали су побегли напоље. За командантом су кренули и остали борци. У дворишту школе развила се жестока борба на блиском одстојању. Љотићевци нису очекивали овакво брзо и енергично реаговање партизана. Партизански пушкомитраљези су их косили. У школском дворишту остало их је осам мртвих и 20 рањених. Трећи батаљон је имао три мртва, а две другарице љотићевци су заробили. Батаљон се затим повукао према Равном Гају.

Први батаљон Крагујевачког одреда је крајем октобра и почетком новембра затварао комуникацију Равни Гај — Гружа — Краљево и на тај начин спречавао Немце да са правца Крагујевца деблокирају окружени гарнизон у Краљеву. Мост на реци Гружи био је срушен. Немци су из Краљева и Крагујевца више пута покушали да продру до срушеног моста, али то им није пошло за руком.

Други батаљон овог одреда са две чете затварао је комуникацију Крагујевац — Горњи Милановац и спречавао Немце да на овом правцу угрозе територију Ужичке Републике. Са једном четом и Рачанском четом затварао је комуникацију Равни Гај — Кнић — Мрчајевци. У Книћу, у основној школи, био је затвор за четнике који су бежали са краљевачког фронта. Седмог новембра четнички одред јачине 150 људи напао је Кнић с намером да ослободи затворенике и казни партизана. Заправо, четници су тада отпочели братоубилачки

рат ширих размера. Они су имали три тешка митраљеза и успели су да у школи опколе партизане којих је било око 50 са два пушкомитраљеза. Борба је вођена целу ноћ између 7. и 8. новембра и су-традан све до сумрака. Партизани су вешто маневрисали ватром и штедели муницију. Дејствовали су митраљезима са више прозора, а из пушака отварали плотунску ватру такође са више прозора. Баца-ли су и ручне бомбе заплењене после експлозије немачког магацина муниције у Медни. Тако су четници стекли утисак да су снаге парти-зана надмоћне и да располажу великим бројем аутоматског наоружа-ња, па се нису усуђивали да јуришају. Увече 8. новембра у Кнић су стигле две чете 2. батаљона и растерале четнике. Истога дана 2. ба-таљон је упутио једну своју чету и Рачанску чету у Горњи Мила-новац ради учешћа у чишћењу Равне горе од четника. То је учи-њено по наређењу Врховног штаба који је тих дана прикупљао на простору Горњи Милановац — Чачак — Ужичка Пожега јаче снаге да би онемогућио Дражу Михаиловића да запоседне градове Ужичке Републике.

Половином новембра, Други и Трећи батаљон Крагујевачког од-реда имали су више сукоба са Немцима у Рогојевцу, Забојници и Ба-рама, а 22. новембра дошло је до велике борбе код моста на реци Гру-жи у селу Балосави. Овај мост је био порушен дуже времена. Док се Краљево налазило у блокади, нико није ни покушавао да га поправи. Кад су довели своју 113. дивизију на простор Крал>ево— Крагујевац и пробили блокаду, Немци су одлучили да доста поправе. Двадесет пр-вог новембра из Краљева је упућен на мост батаљон војника који су преконтролисали околину и почели припреме за градњу моста. Штаб Крагујевачког одреда је организовао праћење немачких поступака. Немци су исте вечери напустили мост и вратили се у Краљево. Ко-мандант одреда је проценио да ће Немци следећег дана наставити радове. Одлучио је да их нападне. За овај задатак издвојио је по једну чету из 1. и 3. батаљона. Чете су у току ноћи између 21. и 22. новембра поселе положаје између моста и железничке станице Гу-беревац. На овом делу земљиште знатно надвисује долину реке Гру-же којом пролазе железничка пруга и пут, па су били повол>ни ус-лови за организовање ватре и маскирање. Чете су се развиле и обра-зовале фронт широк око 1 500 метара на удаљености од железничке пруге од 250 до 300 метара. Командири чета су одлучили да про-пуге Немце до моста па да их онда нападну. Двадесет другог но-вембра око осам часова у заседу је ушао воз са немачким војницима и грађом за оправку моста. Стао је знатно даље од моста — негде на средини заседе и војници су почели да излазе. Командири чета су се нашли у недоумици — нису им биле јасне намере Немаца. Претпо-стављали су да су можда открили заседу. Ипак су се одлучили да нападну, а према Крал>еву св истурили јаче обезбеђење. Планула је изненадна ватра по војницима који су напустили вагоне и компози-цију воза. Немачки војници су били збуњени блиском ватром. Тра-жили су заклоне, али је простор за маневар био тесан. За леђима им је била ћудљива река Гружа, а испред њих партизански митра-љези. Немци су отворили ватру из вагона, а композиција је почела да узмиче назад у правцу Краљева. Развила се жестока борба која је трајала око 30 минута. На бојипггу је остало 27 мртвих демачких

војника. Крагујевчани су запленили 40 пушака, један пушкомитраљез, неколико аутомата и пиштола, веће количине муниције, и ручних бомби. Главне немачке снаге су се повукле према Краљеву, не покушавајући да покупе своје мртве војнике. Њихов старешина је вероватно проценио да би такав покушај платио новим жртвама. Ускоро су од Краљева долетела три авиона који су бомбардовали и митраљирали земљиште око моста, па и простор на коме су изгинули немачки војници. Партизанске чете су већ биле напустиле место заседе и налазиле се ван зоне дејства немачке авијације.

Двадесет шестог новембра једна чета 2. батаљона водила је борбу са Немцима и недићевцима код тунела Вучковица. Смењивали су се јуриши и противјуриши. Коначно је непријатељ био одбачен. Ово су заправо била претходничка дејства непријатеља. Сутрадан, 27. новембра, Немци су увели у борбу главне снаге и једновремено напали положаје Крагујевачког одреда на правцима Крагујевац — Краљево и Крагујевац — Горњи Милановац. Комбиноване снаге 113. и 717. немачке дивизије имале су у свом саставу тенкове и артиљерију, а подржавала их је авијација. Код Равног Гаја 1. батаљон Крагујевачког одреда дочекао је Немце на правремено организованим положајима, са уређеним заклонима и постављеним противтенковским препрекама. Покушај Немаца да из покрета овладају овим положајем је пропао, па су били принуђени да ангажују главне снаге и борбену технику. Први батаљон је пуна три часа одолевао нагаду вишеструко бројнијег и технички опремљенијег непријатеља. Тек када су Немци кренули да обухватом са крила окруже батаљон, командант је наредио напуштање положаја.

Други батаљон Крагујевачког одреда је 27. новембра сачекао немачку колону из 717. дивизије на положајима Љуљаци — Рогојевац. Командант 749. пука 717. немачке дивизије, који је нападао у првом ешalonу, имао је довољно искуства из претходних дејстава на овом правцу. Уз снажну подршку артиљерије настојао је да прво овлада доминантним висовима око комуникације па тек онда да покрене тенкове и другу оклопну технику. Други батаљон је успешно одолевао притиску непријатеља и постепено се повлачио према Враћевшници и даље према Рапај-брду, где су га прихватили 3. батаљон Првог шумадијског одреда и делови Таковског батаљона. Тог истог дана после подне. 1. и 3. батаљон Крагујевачког одреда дочекали су Немце на Бумбаревом брду. Жестока борба трајала је све до мрака. Немци су тукли положаје Крагујевчана жестоком артиљеријском ватром, а авијација их је бомбардовала и митраљирала у више наврата. У нападу су учествовали и тенкови. Борба је добила изразито фронтални карактер, и то позицијског типа. Губици су били велики на обе стране. Али, Бумбарово брдо много је значило и за једне и за друге. Падом ових положаја Немцима би се пружила могућност да брзо продру према Мрчајевцима и даље долином Западне Мораве, до Чачка. Командант Крагујевачког одреда, који је непосредно руководио овим дејствима, био је свестан те чињенице. Бумбарово брдо је представљало кључни положај у одбрани правца Равни Гај — Мрчајевци — Чачак, али однос снага је био такав да је дужа одбрана Бумбаровог брда била немогућа. Немци су овладали овим положајима, а сутрадан, 28. новембра, веома су брзо продрли све до Чачка. Одбрана Ужичке

Републике на западно-моравском правцу била је сломљена. Истога дана Немци су савладали одбрану Рапај-брда и заузели Горњи Милановац. Тако се рудничка групација нашла у полуокружењу.

У новембру св сви партизански одреди Шумадије постепено напуштали своје матичне територије, а тиме и раније начине дејства, који су били изразито офанзивни, групишући се на правцима на којима су дејствовале главне снаге непријатеља, прихватајући све чешће одбрану. Штабови одреда су све више оптерећени проблемом одбране простора. Они више нису користили простор да би на њему уништили непријатеља и напуштали га кад им запрети опасност, већ су почињали да се боре за простор да би га задржали па и по цену већих жртава. Ово је било инспирисано жељом да се не допусти непријатељу брз продор на простор Ужичке Републике. Али, тај задатак се могао извести успешније применом партизанске тактике и принципа „нападати у повољном моменту и избегавати борбу коју намеће непријатељ“. То је било време када је почела да се ствара доктрина партизанског ратовања у Југославији, па су тл учљене грешке послужиле да се на њима стичу искуства за будућа дејства.

РУДНИЧКА ОПЕРАЦИЈА

После протеривања четника из Горњег Милановца Дугалић се са својим батаљоном поново вратио на Рудник. У Милановцу је било заплењено готово целокупно наоружање које су четници одузели од заробљених партизана. На Руднику се у 1. батаљон јавило 15 бораца из 7. чете, које су четници разоружали у Милановцу па, као „заведене сел>аке“, пустили. Поново су наоружани и распоређени по четама. Бројно стање 1. батаљона се тако побољшало. Делимично су били надокнађени тешки губици које је батал>он претрпео у Белановици. Није више било оних неустрашивих младића који су пали на белановичком гробљу, али је батал>он и даље представљао снажну борбену јединицу.

Са командирима 4. и 6. чете на Рудник је стигло око 35 бораца из 2. батал>она. Међу њима је било мало оних које су четници заробили па пустили. Већина таквих је отишла кућама. Сматрали су да је рат за њих завршен. Група бораца из 2. батаљона фигурирала је као самостална јединица. Добијала је и кеке самосталне борбене задатке. Међутим, показало се да је код извесног броја бораца, нарочито сељака, морал био тако низак да се са њим није могло рачунати. Учестала су дезертерства па се ова, иначе мала, јединица још више смањила.

Деветог новембра у штаб 1. шумадијског одреда стигла је информација о учесталом патролирању љотићеваца на правцима Топола — Шаторња и Крагујевац — Страгари — Шаторња. Како на простору северно и источно од Рудника није било партизанских јединица, штаб одреда је донео одлуку да 1. батаљон упути у Јарменовце са задатком да контролише и брани правце који од Тополе и Страгара воде преко Шаторње у правцу Рудника. На Руднику је остала јединица настала од остатака 2. батаљона и Рудничке посадне чете

којом је командовао командант места на Руднику Вељко Томић. Милан Илић је одредио Томића да обједини команду над ове две јединице. На Руднику се налазио тада и један вод из Рачанске чете 2. шумадијског одреда јачине око 35 људи. Чаруга је са својом дружином напустио Рудник и отишао према Колубари. Руднички четнички одред и даље је био лојалан и налазио се у селу Мајдану. Штаб одреда је располагао информацијама да се Аранђеловцу приближава јача групација космајских и посавских партизана и да су недићевско-пећанчеве снаге, које су се налазиле око Аранђеловца, оријентисане према космајским и посавским партизанима.

У Јарменовцима 1. батаљон је, у комфорној згради бившег Дечјег дома, живео и радио као у касарни. Био му је прописано дневни распоред рада, време устајања, доручка, часова војничке и политичке наставе, ручка, вечере и спавања. Храна се кувала у казану. Неколико дана је потрајало затишје па се добијао утисак да ће се овако и презимити. Свкодневно су упућиване патроле према Венчацу и Страгарима и то је била једина активност батаљона која је подсећала да рат још траје.

У Трешњевици и Горњој Шаторњи патроле су откриле присуство Недићевих јединица, а у Шаторњи је заробљен један припадник „јуришног одреда“ љотићеваца. Он је изјавио да је у Крагујевац стигао пуковник Коста Мушички који командује некаквим „српским корпусом“.

Први батаљон је остао у Јарменовцима читавих десет дана. За то време, поред патролирања, у батаљону се одвијала врло интензивна војна и политичка настава и културна активност. У Дечјем дому су одржаване приредбе на које је долазио народ из околних села. За то време је и на Руднику било мирно. Шеснаестог новембра до Јарменоваца је, са правца према Белановици, допирала страховита митраљеска паљба. Дугалић је упутио у том правцу једну десетину ради извиђања. Десетина се вратила тек пред вече следећег дана. Дугалић је обавештен да су на простору села Босуте и Јеловика Космајци и Посавци водили тешке борбе са удруженим снагама недићеваца, љотићеваца и Пећанчевих четника. Борбе су трајале пуна два дана. Непријатељ је покутавао да окружи Космајско-посавску групацију јачине око 500 људи, али није успео. Групација се пробила према Руднику.

Ових десетак дана које је 1. шумадијски одред провео у миру непријатељ је искористио за непосредну припрему напада на Рудник. Мешовита колубарска групација састављена од недићеваца, љотићеваца и четника Косте Пећанца, којом је командовао мајор Милан Калабић, стигла је у Белановиду одакле је и покушала да спречи Космајском и Посавском одреду да се повуку према Руднику.

У Тополи се прикупио цео 721. пешадијски пук 714. дивизије са 660. дивизионом артиљерије из Паланке. У Чумићу и Страгарима био је прикупљен „јуришни одред“ љотићеваца под командом Будимира Никића. Све те снаге јачике око 6 000 људи, 20 топова, 10 тенкова и оклопних аутомобила, биле су спремне да крену на Рудник. Дејство ових снага обједињавао је потпуковник Херберт, командант

721. пука. На Зеглунском аеродрому била је спремна ескадрила „штука“. Чекало се само наређење генерала Бемеа, па да ове снаге ступе у дејство.

У првим јутарњим часовима 20. новембра тишину овог планинског краја нарушило је брујање авионских мотора. Шест штука почело је да се обрушава и просипа бомбе над Рудником. Ово је био само почетак. После неколико часова опет су се појавили авиони. Поново су одјекнуле експлозије на Руднику. Немци су систематски почели да руше ово рударско насеље чији су темељи постављени још у доба римске империје. Њихове намере су биле да деморалишу једну војску — војске побуњеног народа. Било је грррипздна окупационих власти који су веровали да ће заиста отпор устаника бити ликвидран уз помоћ војске домаћих колаборациониста, и мање ангажовање немачких трупа. Нојхаузен и други Немци задужени да максимално користе природна богатства Србије, били су против великих ратних операција и разарања. На предлог својих сарадника и Харолда Турнера, државног саветника и шефа управног штаба за Србију који је руководио цивилним пословима, Беме је за извесно време одложио почетак своје офанзиве. Они су га саветовали да не жури. Говорили су му да ће се устаничка војска распасти услед „дејства унутрашњих супротно дејствујућих сила“. Турнер и генерал Шредер имали су још пре доласка Бемеа далекосежан план минирања устанка изнутра. Основну наду у овом подухвату чинили су им четници. Али, од почетка четничког напада, па све до тада, Бемеови информатори су, у својим извештајима, наговештавали да је четничка ствар пропала и да су партизани постали потпуни господари ситуације. Беме је увидео да се са устаницима може обрачунати само сопственим снагама и да то мора што пре учинити. Зато је наредио да почне бомбардовање Рудника, што је било почетак друге фазе опште немачке офнзиве ради запоседања простора Ужичке Републике. Сутрадан је немачка авијација продужила бомбардовање.

Под заштитом авијације, тога дана око 10 часова мешовита Колубарска група под командом Калабића, напала је Рудник. Варошица Рудник и простор између масива планине Рудника и виса Острвице (триг. 758) на коме је Ђурђе Бранковић у четвртој деценији XV века подигао град да би спречио продор Турака из долине Западне Мораве у Шумадију, представљали су тих новембарских дана гранични бастион Ужичке републике. За одбрану Рудника ангажоване су следеће јединице: Београдски батаљон Посавског одреда јачине 260 бораца; Космајски одред јачине 200 бораца; Љубићка чета јачине око 160 бораца; Привремени батаљон састављен од остатка бораца 2. батаљона и Рудничке посадне чете јачине 100 бораца; Колубарска чета Валевског одреда јачине око 80 бораца; вод Рачанске чете Другог шумадијског одреда јачине око 40 бораца. У непосредној близини, у Јарменовцима, налазио се 1. батаљон Првог шумадијског одреда јачине око 160 бораца. Наредник Славко Цветић са својих 40 четника из Рудничког четничког одреда определио се за учешће у одбрани Рудника. Команду над овом групацијом која је бројала око 1 000 бораца обједињавао је Милан Илић Чича, командант 1. шумадијског одреда. По наређењу Чиче Илића Дугалић је, оставивши једну чету у Јарменовцима и са батаљоном дошао на Рудник. Батаљон је, заједно са

Космајцима, извршио напад на четнике и недићевце и одбацио их према Белановици. План генерала Штала да помоћу недићеваца отвори „рудничка врата“ био је осујећен.

Сутрадан је немачка авијација продужила бомбардовање Рудника. Калабић је поново нападао, те и опет доживео неуспех. Први батаљон се вратио у Јарменовце. На Руднику је остао један вод из 1. батаљона.

Двадесет четвртог новембра немачка авијација се није појављивала. На фронту је било мирно. Смештен у Дечјем дому, Дугалићев батаљон се одмарао. Прва чета спремала је приредбу која је требало да се одржи те вечери у Јарменовцима. Хор је имао последњу пробу. Све до пред само вече у дому је било весело. Али генерал Штал је тога дана употребио све расположиве снаге с намером да заузме Рудник. То је било изричито наређење генерала Бемеа, пошто су 342. и 113. дивизија већ прошлог дана биле прешле у општу офанзиву од Ваљева и Краљева према Ужицу и Чачку.

На основу дејстава од претходна два дана, Штал је рачунао да се на Руднику налазе јаке партизанске снаге, те да га је немогуће узети директним нападом од Белановице. Зато је од сада применио нови план. Свој 721. пук са артиљеријом, тенковима и оклопним аутомобилима упутио је комуникацијом Шаторња — Јарменовци — Рудник, а Љотићевски одред од Шаторње према масиву Рудника са задатком да избије на Звезду и отуда нападне Рудник, а да делом снага садејствује Немцима у ликвидацији Првог батаљона који се налазио у Дечјем дому у Јарменовцима. Калабић са својом колубарском групом и даље је имао задатак да фронтално напада Рудник.

Штал је својим планом желео да инфилтрира Љотићевце у рудничку планину и да — нападом партизана с леђа — на лак начин постигне успех, а затим да окружи и уништи Први батаљон у Јарменовцима.

Немци и Љотићевци су се изненада појавили у Шаторњи. Љотићевци су одмах кренули према планини, а Немци су се извесно време задржали у Шаторњи и затим се упутили комуникацијом према Јарменовцима.

Бемеови контраобавештајци били су открили и онемогућили партизанске сараднике, у Тополи, тако да је 1. шумадијски одред остао без података о покретима непријатеља.

Немци су стигли пред Јарменовце у сумрак. Рачунали су да им се партизани у то време најмање надају. И нису се у томе преварили. Ни једна патрола није била на терену, само је на улазу стајао један стражар.

Камиони пуни немачких војника дошли су све до моста на Јасеници, а нико их није приметио. Одатле су се развили у стрељачки stroj. Артиљерија је постављена на положај.

Дугачки стрељачки stroj приближавао се дому у коме се налазио Први батаљон. Једна срећна околност омела је генерала Штала да реализује овај добро замишљен план. Дугалић је, пре него што су Немци напустили возила, чуо пригушено брујање мотора. Чинило му се да је то негде далеко — на путу Топола — Крагујевац, али је за сваки случај одлучио да упути према Шаторњи јачу извиђачку гру-

пу са два пушкомитраљеза. Патрола јачине седам људи, коју је предводио командир 2. чете Душан Јанковић, нашла се испред дома када је стрељачки строј Немаца био испод саме косе на којој се налазио дом. Пољана са које је био скинут кукуруз зеленела се од немачких униформи. Јанковић је довикнуо друговима:

— Немци! Палба!

Залегао је за камен и отворио ватру из пушкомитраљеза. То је одмах учинио и други пушкомитраљезац, а затим остали борци. Блиска ватра из два пушкомитраљеза натерала је немачки стрељачки строј да залегне. Немци су отворили паклену ватру по дому и околини из преко тридесет пушкомитраљеза и око петнаест минобацача и топова.

У дому је настала гужва. Командант батаљона и командири чета умиривали су борце и спречили панику. Чете су поселе положај више дома, дуж једног јарка, и отвориле ватру. Из дома је евакуисана сва војничка опрема, сем кухињског прибора. Напад Немаца је заустављен. Партизани нису ни помишљали да би им нека опасност могла да запрети с леђа. Међутим, дотрчао је један сељак и обавестио их да се нека војска спушта са планине према Крстића кућама. Сељак је мислио да су то Немци, али није био сигуран. Дугалић је одмах у том правцу упутио 3. чету. Више Крстића кућа 3. чета се сукобила са љотићевцима. Само неколико минута било је још потребно Немцима и љотићевцима па да доведу батаљон у врло тешку ситуацију.

Командант батаљона је одмах наредио повлачење. Под заштитом 3. чете, која је обезбеђивала бок од љотићеваца, батаљон се повукао косом изнад Крстића кућа, заобишао љотићевце и без борбе избио на Звезду, испод самог врха планине. Ту се зауставио. Дугалић је упутио пушкомитраљезца Мирослава Ђурђевића Зеку са једном десетином у Рудник да испита ситуацију, јер се и отуда чула борба. Зека се вратио после два сата. Он није успео да ухвати везу са партизанским снагама које су браниле Рудник, али је довео Једног заробљеног жандарма. У варошици су се већ налазили недићевци и четници.

Пошто је ситуација била врло тешка и нејасна, одлучено је да се батаљон пребаци преко Рудника у село Мајдан и тамо сачека дан.

Непријатељ је успео да овлада Рудником без великих напора, захваљујући постигнутом изненађењу. Када је отпочела борба у Јарменовцима, командант Илић и његови сарадници закључили су да главне снаге непријатеља надиру од Тополе. Отуда је одлучено да се изврши прегруписавање снага. Космајци и Посавци су повучени са Белановичког правца ради одбране правца Јарменовци — Рудник. Немачки командант п.луковник Херберт уочио је овај моменат и наређује команданту батаљона из 742. пука 704. дивизије који је такође био ангажован у овом нападу, да са Калабићевом групацијом изврши енергичан напад на Белановичком (Качерском) правцу и продре у Рудник на одсеку који је био испражњен. Команданту 3. одреда љотићеваца Будимиру Никићу наређено је да главним снагама нападне с леђа партизанске снаге на Јасеничком правцу. Енергичним и синхронизованим дејством на ова два правца, непријатељ је брзо реализовао свој план. Изненадна појава Немаца и недићеваца пред Рудником довела је Вељка Томића у неизвесност и он је повукао своје људство према масиву планине Рудника. Нагаднути с леђа, Космајци и Посавци, напустили су своје положаје и пробили се према

планини Руднику. Када је пао Рудник, снаге које су се браниле на левом крилу, повукле су се у село Мајдан. Око 19 часова руднички фронт се распао. Милан Илић је закључио да је у тој ситуацији најбоље имати јединице на окупу. Послао је курире са наређењима да се све јединице прикупе у селу Мајдану до пола ноћи.¹⁶³

Ноћу између 25. и 26. новембра нашле су се на окупу у селу Мајдану све јединице које су претходно дана браниле Рудник. Извршена је анализа борбе. Команданти одреда подносили су извештаје. Константовано је да извиђање и обезбеђење није било организовано, па је непријатељ успео да постигне изненађење. ЈБотићевци су напали позадину Космајаца и унели општу пометњу. Исто тако пренела се вест да су Немци заузели Милановац и Чачак. Вест су ширили разни непријатељски елементи и тиме уносили забуну у партизанске редове. Немци су већ два дана вршили врло јак притисак од Крагујевца према Милановцу. На том правцу дејствовао је 749. пук 717. дивизије, ојачан моторизованим деловима 113. дивизије и подржан дивизијским артиљеријом. Потискујући јединице Крагујевачког и 2. шумадијског одреда, снаге 717. дивизије успеле су увече 23. новембра да продру у Бело Поље. Овде су их дочекале јединице Таковског батаљона и привремено зауставиле. На Рапај брду и Клику већ се налазио 3. батаљон (без 7. чете) 1. шумадијског одреда. Лабуд је са 8. и 9. четом посео Рапај брдо. У току 24. новембра, упркос јакој непријатељској артиљеријској ватри, успео је да одбије све јурише немачког 749. пука и задржи своје положаје. Борба на Рапај брду у току претходног дана била је жестока. Грмљавина немачких топова чула се и на Руднику. Гранате су експлодирале око Милановца и западније од њега, па је тешко било одредити докле су Немци стигли.

Милан Илић Чича успео је да оствари преглед опште ситуације на целом фронту. Немачке 113. и 717. дивизије и даље су нападали на положаје Крагујевачког и Чачанског одреда, на линији: источне падине Јелице — Бумбарево брдо; 717. дивизија ојачана делом 113. дивизије била је заустављена пред Рапај брдом, а 342. дивизија и 125. пук били су заустављени на Маљену и Сувобору. Једини већи успех на целом фронту имала је Шталова оперативна групација која је успела да овлада Рудником. Тако је створена бреша кроз коју је непријатељ могао брзо да продре у унутрашњост слободне територије. Погодних положаја за одбрану овога правца више није било све до Брђанске клмсуре, те је у току ноћи одлучено да се Рудник мора повратити и даље бранити упорно. Одлуку је требало што пре спровести у дело.

У једној малој воденици у Мајдану разрађиван је план противнапада на Рудник. Са Чичом су се налазили Рајко Танасковић, командир 5. љубишке чете и Павле Илић, командир једне чете из Космајског одреда. Они су били активни официри па их је Чича користио

¹⁶³ Тог дана пре подне пред домом у Јарменовцима догодио се један немио удес. Борац Шимон Алтарац, радник из Београда, враћајући се из патроле, поготао је у шали пушку на стражара Драгишу Тимотијевића, сељака из Винче. Алтарац је мислио да је истравио пушку па је притиснуо обарач. Пушка је планула. Тимотијевић је погођен у чело и остао је на месту мртав. Дугалић је наредио да се Алтарац разоружа и пошаље у Рудник у штаб одреда. Поново је враћен у батаљон. Извесно време није носио оружје.

као саветнике. У стЕари ова два млада официра су и разрадили план противудара. Према овом плану, Дугалићев батаљон и 5. љубићка чета имали су задатак да нападају дуж комуникације Мајдан — Рудник; Космајски одред са Колубарсксм четом добио је задатак да избије на Штурац, највиши врх на Рудничком масиву, и одатле дејствује низ косу Звезде према Руднику, а делом и према Јарменовцима да би пресекао комуникацију Рудник — Шаторња и обезбеди десни бок целокупних снага. Београдски батаљон, са јединицом Вељка Томића, добио је задатак да изврши обухват Рудника са северозапада и избије у рејон Касаповаца. Тако би непријатељске снаге на Руднику биле одсечене од Белановице и Аранђеловца. Вељко Томић је добио још и задатак да обезбди леви бок целокупних снага. С њим је био и наредник Цветић са својим људима. Вод Рачана је Чича Илић задржао у својој резерви, али, у почетку дејства, одмах га је прикључио Дугалићу.

У свануће 25. новембра сви батаљони били су постројени. Команданти батаљона су говорили борцима о важности предстојећег напада. Затим су јединице кренуле на извршење задатка.

Непријатељ се такође спремао да гтродужи напад. Командант немачког 721. пука наредио је мајору Калабићу да са својом групацијом одмах настави енергично напредовање у правцу Милановца, а команданту љотићевског 3. одреда Никићу, да поседне масив Рудника и тако обезбеди леви бок Калабићевих снага. Батаљон из 742. немачког пука вратио се у састав своје јединице, а 721. пук који је за ноћио у Јарменовцима имао је задатак да се креће за Калабићевом групацијом ради проширења њеног успеха.

Мајор Калабић, и други Недићеви и четнички официри још у освит дана изашли су на неколико километара јужније од варошице Рудника да поставе задатке потчињенима. Јединицама је наређено да крену у четним колонама према селу Мајдану.

Око седам часова командир 2. чете Душан Јанковић из 1. батаљона, који се кретао на челу евоје чете, угледао је групу војника и препознао недићевце. Зауставио је чету и наредио борцима да се распореде у шуми лево и десно од комуникације. Једног борца је утгутио да хитно извести команданта.

Петорица недићеваца безбрижно су ишли друмом. Ушли су у партизанску заседу којој се очигледно нису надали. Када су стигли на средину заседе, партизани су искочили и окружили их. У том тренутку стигао је и **Дугалић**. Он је недићевце упутио Чичи, а њиховог старешину, једног младог наредника, повео је са собом. Наредних се био толико уплашио да је упорно настојао да Дугалићу угоди. Непрестано је причао, правдао се и трудио се да пружи што више података. На **карти** је означио тачно место где се налази Калабић са групом официра. Дугалић му је наредио да га води у том правцу. Између Мајдана и Рудника била је магла и видљивост слаба.

Дугалић је горео од жеље да се Калабићу реваншира за оно што му је стари лисац приредио у Белановици. Пожуривао је недићевца који му је објашњавао распоред Калабићевих и четничких јединица, положај непосредног обезбеђења Калабића и његове групе. Када се чело батаљона приближило брду Ђуревици на око 500 метара, Дугалић је застао и поставио командирима борбене задатке. Наредио је да

развију чете за борбу, али да не крећу у напад без његовог наређења. Чекао је да се дигне магла, бар делимично, јер није било могуће нишанити.

Другој чсти је наређено да групу кућа где се налазио Калабић заобиђе са запада и поседне коту 651 на Ђуревици која је домишграла целим простором; Трећа чета је добила задатак да ликвидира Калабићево обезбеђење и продужи продор према Руднику; Ударна група, с којом је био и Дугалић, у садејству са 5. љубићком четом нападала је директно рејон кућа где се, по казивању наредника налазио Калабић са својим официрима.

Око 10 часова магла је почела да се диже. Подаци добијени од наредника били су тачни. На пропланку, испред једне куће на јужним падинама Ђуревице, видела се група недићеваца и четника. Двогледима су осматрали у правцу Милановца. Пета љубићка чета и Дугалићева група били су се приближили Калабићу и његовим офидирима на око 300 метара. На правцу Друге и Треће чете одјекнули су митраљески рафали — пре него што је Дугалић очекивао и он је командовао јуриш.

Пета љубићка чета и Дугалићева група енергично су кренуле напред. Недићевци су отворили митраљеску ватру, али је Трећа чета брзо успела да разбије Калабићево обезбеђење. Калабић и његови официри подвргнути су снажној митраљеској ватри. Неколико њих је смртно погођено, међу њима и поручник Крсто ЈБумовић, бивши директор гимназије у Никшићу. Калабић је такође био рањен. Његове јединице захватила је паника и почеле су да се повлаче у неред.

Партизани су одлучно нападали. Ређали су се јуриши — Дугалић је издавао команде и бодрио борце. Друга чета је напала још енергичније Ђуревицу. Недићевци нису издржали. Дали су се у бекство.

Партизани су продужили енергично да гоне непријатеља. Четници су покушали да пруже отпор са јужне ивице вароши и прихвате недићевце, али нису издржали налет Првог батаљона, и 5. љубићке чете. Сада су и недићевци и четници бежали према Белановици и Аранђеловцу. Партизани су поново заузели Рудник. Заплењено је доста опреме и оружја.

Посавци су напали на Касаповцу Калабићеву колону која се повлачила према Белановици и нанели јој тешке губитке. Само неколико микута је недостајало па да кола која су превозила тешко рањеног Калабића буду ухваћена. Заробљено је неколико војника из Калабићевог личног обезбеђења. Они су изјавили да је Калабић рањен у стомак и да се налази у несвесном стању.

Калабићева Колубарска групација претрпела је велике губитке и била је разбијена. Бежала је у неред према Белановици и Аранђеловцу.

Оред Будимира Никића пружио је жилав отпор Космајцима на Штурцу. Дугалић је упутио један вод који је заједно са 5. љубићком четом напао љотићевце са севера. Напад са тог правца изненадио је љотићевце и они су одступали према Јарменовцима и Шаторњи. Космајци и 5. љубићка чета продужили су да их гоне све до Јарменоваца.

Када је сазнао за судбину недићеваца и љотићеваца, командант немачког 721. пука повукао је своје јединице према Шаторњи. Његова артиљерија је жестоко тукла масив Рудника са положаја у Мањоловцима, а затим се и сама повукла.

Увече 26. новембра на рудничком фронту завладала је тишина. Патроле Првог и Београдског батаљона извиђале су све до Горње Трешњевице и Драгоља. Недићеваца и четника није било. Сељаци су причали да су их видели како журно одмичу према Венчацу и Белановици вакући мртве и рањене.¹⁶⁴

Космајци и 5. љубићка чета заноћили су у Јарменовцима. Њихове патроле ишле су до близу Шаторње. Непријатеља ни тамо није било.

Шталова групација била је одбачена на полазне положаје. Али, већ сутрадан, одреду љотићеваца којим је командовао Будимир Никић, придружује се и један одред љотићеваца кога је из Крагујевца упутио пуковник Мушички. Ова два одреда су образовали борбену групу „Катранцић” и истог дана кренули од Шаторње гребеном планине Рудника према Руднику. У сусрет тој групацији упућен је Космајски одред. Распламсала се жестока борба на планини која је трајала до пада мрака. Тог дана, уз лично ангажовање Недићевог генерала Радовановића, прикупљена је и ојачана недићевско-четничка Колубарска групација. У њен састав укључени су одреди недићеваца из Венчана и Вреоца, а у Гараше и Босуту стигла су два одреда равнорских четника којима су командовали мајори Михајло Кораћ и Савовић. Они су генералу Стевану Радовановићу изјавили да ће учествовати у нападу на Рудник. Двадесет седмог новембра Космајски одред је ступио у нов окршај са групом „Катранцић” на планини Руднику. И овога дана борба је непрестано трајала све до пада мрака. На качерском правцу, Београдски батаљон је имао неколико мањих сукоба са недићевцима и четницима. Поподне 27. новембра, користећи маглу, командант 3. одреда љотићеваца, Будимир Никић, упутио је преко Рудника једну своју чету са задатком да се инфилтрира у Милановац и изазове панику. Ова чета је успела да стигне на периферију Милановца, на раскрсницу путева за Крагујевац и Рудник. Овде се изненада срела са 8. четом 3. батаљона 1. шумадијског одреда која је ишла на положај. Командир 8. чете Бора Белошевац препознао је љотићевце. Било му је чудно како су се они нашли у Милановцу, али се није двоумио. Развио је чету за борбу и дочекао их је блиском митралеском ватром и ручним бомбама. За свега неколико минута убијено је деесетак љотићеваца а више их је рањено. Осма чета је јуришала и натерала непријатеља на одступање. Љотићевци су кренули према гробљу и железничкој станици. Тамо их је дочекала ватром једна чета Таковског батаљона и принудила их да одступе према Сврачковцима. Пет љотићеваца је заробљено а заплена су и 3 пушкомитралеза.

Немци су 28. новембра поново жестоко бомбардовали Рудник. Многе куће у варошици биле су срушене и запаљене. Авиони су бом-

У овој борби била су ангажована још два одреда недићеваца (9. и 12. из Вреоца и Венчана) који су 25. новембра ушли у састав колубарске групе. Губици Калабића — 80 војника и 6 официра.

бардовали и митраљирали партизанске положаје на висовима око Рудника. Јединице су претрпеле од бомбардовања и митраљирања извесне губитке. Заклони од авијације били су слаби. Рано ујутру пре него што је бомбардовање почело 721. немачки пук подржан 660. артиљеријским дивизионом, прешао је у напад код Јарменоваца, потиснуо 5. љубићку чету и наставио надирање према Руднику. Истовремено је уследио и напад Калабићеве Колубарске групације „освежене“ са два одреда равнорских четника. Група „Катранчић“ обновила је напад око 9 часова.

Убрзо затим уследио је напад љотићеваца са планине Рудника. Ценећи новонасталу ситуацију, командант Милан Илић Чича, закључио је да непријатељ напада на Рудник јаким снагама. Одлучио је да не развучи своје снаге на широком фронту, да их непријатељ не би, нападом са више праваца, раздвојио и тукао по деловима. Београдски батаљон, Колубарску чету, групу Вељка Томића и Рачане, ангажовао је за непосредну одбрану саме варошице Рудника. Космајски одред продужио је борбу са љотићевцима на планини Руднику, а Љубићка чета нападала је из Јарменоваца леви бок немачког 721. пука. Дугалићев батаљон је упутио између Рудника и Гуришеваца, где комуникација пролази кроз клисуру, да нападне 721. немачки пук из заседе.

Први батаљон је стигао у клисуру око девет часова и организовао заседу. Али, немачка авијација, која је стално надлетала комуникацију, открила је заседу и почела да бомбардује и митраљира 1. батаљон. Дугалић је искористио време између два налета авијације, извукао батаљон из заседе и кренуо у сусрет Немцима. Батаљон се кретао поред комуникације на одстојању од 200 до 300 метара. Борци су се маскирали буковим и храстовим границама чије је лишће већ било пожутело. Кретали су се на одстојањима од двадесетак метара. У клисури је остао један вод са задатком да штити ватром препреку на комуникацији која је створена обарањем камења. Немачка авијација је поново бомбардовала клисуру, а онда је место где је батаљон био у заседи почела да туче и артиљерија. Ускоро затим, пред препреку у клисури, стигла је и претходница немачке колоне. У том моменту Дугалићев батаљон се нашао на левом боку чела немачке колоне и отворио ватру са одстојања од око 200 метара. Немци су били изненађени. Напустили су возила и потражили заклоне. Оклопни аутомобил и тенкови су одмах прихватили борбу и отворили паљбу из митраљеза и топова. Ускоро је почела да дејствује и артиљерија. Али, бојећи се да не погоди своје, њене гранате су се распрскавале далеко да леђима бораца 1. батаљона. Користећи се dobrим заклопима, борци 1. батаљона наставили су дејство по непријатељу. Немци су одговарали такође жестоком паљбом. Долином Јасенице одјекивала је заглушујућа грмљавина од митраљеске и топовске паљбе. Љубићка чета је напала бок немачке заштитнице. Жестока паљба се продужила пуна два часа. Стешњен у клисури Јасенице кроз коју је кривудао слаб пут закрчен возилима, командант 721. немачког пука потпуковник Херберт страховао је за судбину своје јединице која је претрпела осетне губитке. Повукао је претходницу и обуставио напад. Чекао је исход борбе љотићевске групе „Катранчић“ која је са пла-

нине Рудника дејствовала према варошици Руднику, као и Колубарске недићевско-четничке групације која је нападала са севера.

Пред вече 28. новембра на Руднику је било поново тихо. Његови браниоци су се могли радовати новој победи. Космајци су и даље чврсто држали масив Рудника и били су сигурни да их непријатељ не може лако збацити с њега. Београдски батаљон је одбио напад са севера који је иначе био слабог интензитета.

Али, убрзо се прочула вест да су Немци продрли у Милановац. После упорне одбране и бројних противнапада на Рапај брду и Клику, 3. батаљон Првог шумадијског одреда и Таковски батаљон ипак су морали да одступе пред бројно и технички надмоћнијим непријатељем. Немци су били продрли и у Чачак. Пред вече 28. новембра Милан Илић је добио наређење да се са својом групацијом повуче према Ужицу.

У залазак сунца све јединице су се прикупиле на брежуљцима око варошлице Рудника. Колона је већ почела да се издужује према селу Мутњу и Шилопају.

Борци су се опраштали са својим родним крајем — са таласастом Шумадијом. Нико онда није помишљао да на тако дуго време напушта своје најближе, своја села и градове. Највећи број њих више никада није угледао свој родни крај. Огромна колона је змијасто кривудала, удаљавајући се на запад. Синови Шумадије кренули су да лију крв на другим бојиштима Југославије — од Златибора до Пештера, преко Златара до Дурмитора, Сињајевине, Романије, Мањаче, Динаре, Свилаја, Неретве, Дрине, Сутјеске, Спрече, Чакора, Копаоника и друтох планина, река и градова широм земље. Мало је њих остало живих који би могли да причају о том славном путу дугом 24.000 километара који је трајао 42 месеца. Браниоци Рудника отишли су непобеђени. Тек после два дана снаге непријатеља су ушле у варошицу Рудник.